

ԵՄԵՆԱՊԵՏԻ

Տ. Տ. ՄԱՏԹԵՆՍ Ս. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԾԶՍԾԲԼԵԱՆ

ԲԱՐՁՐԱՆՆՈՐՀ

Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՐԵԱՆ



ԿՆՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Իրենց զնկասիպ Պատկերներով



ԳՐԵՑ

ՍԻՄՈՆ ԳԱԲԱՄԱՃԵԱՆ



ՀԵՂԻՆԱԿԵՆ ՀԱՍՏԻՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ, Հանօրույո Խան, քիւ 24

Ա. Ս. ՄԱՏԹԵՆԻ Ս. ԱՐԻՔԵՊԻՍԿԻՊՈՍ

9(48,925)

Կ-13 ԱՄԵՆ ԱՊԱՏԻԻ

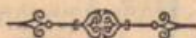
Տ. Տ. ՄԱՏԹԵՆԻ Ս. ԱՐԻՔԵՊԻՍԿԻՊՈՍ

ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ



ԲԱՐՁՐԱՇՆՈՐԸ Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԴՈՒՐԵԱՆ



ԿՆՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Իրենց լուսասիպ Պատկերներով



Գ Ր Ե Ց

ՍԻՄՈՆ ԳԱԲԱՄԱՃԵԱՆ



Կ. Պոլիս, 1908

Տպագր. Զ. Ն. ՊԷՐՊԷՐՅԱՆ



1414 667



ՄԵՆՍԵՆՏԻ

Տ. Տ. ՄԱՏԹԵՈՍ Ս. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՅԶՄԾԲԼԵԱՆ

Թուրքիոյ աղատագրութեան այս երջանկուէտ դարագլուխին զուարթ աղաղակները կը հասնին մինչև մենատանը այն մեծ Աքսորականին՝ որուն դէմքը կը փայլի մանկութեանս տարիներուն մէջէն . նոյն սրգիական ակնածանքը, նոյն սէրը շրթներուս համարները կը տանին միշտ այն պատուական Աջոյն՝ որ կոչուած է անտարակոյս հայութեան ճակատագիրը վարելու : Նա՛, նա՛ միայն է, որուն յառած են իր բիւրաւոր սրգիներու կարօտագին աչքերը, մինչ Արարատայ վերեւ սոււառնոզ փրկութեան հրեշտակը դէպի Սիօնի բարձունքը կը դիտէ, դէպի այն նուիրական վայրերը, ուր 12 տարիներ տառապեցաւ անձկագին սպասումի մը մէջ մեր սիրեցեալ Հայրն Իզմիրլեան Սրբազան՝ Ոսկերերանի նման կրկնելով յաւէտ . « Փա՛ռք քեզ, Աստուած . յաղագս ամենայնի, Տէր, փա՛ռք քեզ » :

Այս վճռական պահուն հոգւոյ աչքերով կը դիտեմ էջմիածնայ տաճարին մէջ այն լուսեղէն սանգուղն՝ որուն ծայրը երկինք հաստատուած՝ Լուսաւորիչն է հոն կանգուն և ուրկէ ելուէջ կ'ընեն երանաշնորհ մեր նախնիք, ցայվայր տառապանքի տակ հեւացող Հայութեան համար աղօթք և օրհնութիւն նուիրելով : Անոնց սուրբ հոգիները թող հրճուին, քանի որ իրենց առաքինութեանց ժառանգ մը ունին հոս Իզմիրլեան Սրբազան :

Անոր սուրբ մեքերը պիտի վերցնեն Հայրիկի փոխումով
 ձգուած ուղի քողը, Անոր՝ որ իր փարփառ աչքերը կողմ-
 նացուցին յառած՝ անվտանգ պիտի տանի Հայութեան նաւը
 խաթերու և մրրիկներու մէջէն. ցարդ Հայրիկն էր Լուսա-
 ւորչի գաւառն արթուն պահապան, որ առիւծի թաթեր եր-
 կընցուցած այդ անգին գանձին վրայ կը հսկէր:

Զարցընենք ո՞վ է Հայրիկի յաջորդն. այս հարցումին
 պատասխանը Ազգը տուած է կանուխէն 1892 Մայիս 5ի
 կաթողիկոսական ընտրութեան տահնն իսկ, երբ Հայրիկ
 ընտրուեցաւ միանայն 72 քուէով և Իզմիրլեան շահեցաւ 50
 քուէ: Հայրիկի փոխումով յաջորդութեան կարգը կուգայ
 Իզմիրլեանի, իրր թէ Աստուած քահանայապետական նոր
 պայտապատութիւն մը շնորհած է մեզ ինչպէս Լուսաւորչի
 ատենէն մինչև Սահակ Պարթև: Խրիմեան և Իզմիրլեան
 թէև ոչ համահայր և համամայր, բայց հոգեկից և սրտակից
 մէկմէկու, գրաւած են միշտ Ազգին սիրտը, երկու մեծ
 աքսորականներ, սրնք յաւէտ իրենց սուրբ կեանքը ինչ-
 պէս Աքէլի պատարազն նուիրեցին ազգին:

Ներուի ինձ ներկայացնել հետեւեալ տողերով Իզմիր-
 լեան Սրբազան Հօր հանրօգուտ կեանքն ոչ իրր յաջողակ
 կենսագիր մը, այլ իրր աշակերտն Ն. Սրբազնութեան՝ տկար
 հաւատարիք մը ընծայելու անկեղծ սիրոյս և խորին երախ-
 տագիտութեանս:

* * *

Տ. Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Ս. ԱՐՔԵՊ. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ(*) ծնած է 1845
 Փետ. 12ին ի Գուժ Գարու Կ. Պալսոյ, մկրտուած Ս. Մննդեան
 քառուսքին Մայր Եկեղեցւոյ մէջ, և անուանակոչուած՝ Տեա-

(*) Մեր ամենուս սիրելի Իզմիրլեան Սրբազան Հօր տոյն կենսա-
 գրականին մէջ ամփոփուած տեղեկութիւնները քաղուած են նախ 1892ի
 իմ պատրաստած կենսագրութենէս, յետոյ 1894ին անոր Պատրիարք
 ընտրուելուն առթիւ գրուածներէն, որոնց մէջ ամենէն կարեւորն է Ա.
 Յ. Այվազեանի գրած կենսագրութիւնը (Տես Աբե-իւ 1891 Դեկտ. 24, 26
 ԺԱ. տարի. Թ. 3266—7):

արնգառաջի տօնին առթիւ՝ Սիմէօն, աշակերտած է նախ
 Մայր վարժարանին մէջ մինչև 1859 և երեք տարի ևս
 Գուժ Գարուի գուրսի Ս. Պողոսեան ազգային վարժարանը
 յաճախելով աւարտած է դպրոցական շրջանը:

Իր Իզմիրլեան մականունը առած է իր պապէն, դեր-
 ձակ Մարտիրոս, որ Զմիւռնացի էր, խակ հայրն դերձակ
 Համարձուժ, բարեպաշտ արհեստաւոր մը, ինը գատակնե-
 րու տէր, սրնց կաթնհրորդն էր մեր Սիմէօնը: Ուսուցիչ-
 ներն եղած են Մկրտիչ Մեղպուրեան՝ Հայերէնի, Տոքթ.
 Ներսէս Մեղպուրեան՝ բանաստեղծութեան և տոմարակալու-
 թեան, Զափրատձեան Միւսէն Գէորգ պատուելին՝ թեկ-
 սաւրսի բարոյախօսութեան, Յարութիւն Թիւլեան՝ քանա-
 կագիտութեան: Կը սիրէր մանուանդ ուսումնական աշխար-
 հագրութիւնը: Մանկութենէ կուսակրօնութեան սէր կը տա-
 ծէր և դպրոցական հանդէսներու մէջ արտասանած իր ճա-
 ուերով ապագայ բեմասացութիւնը կը շիշտուէր:

1862ին շրջանաւարտ ըլլալով իրր մանկավարժ պաշ-
 տօն առաւ Օրթագլուղի Թարգմանչաց վարժարանին մէջ,
 ուր Պէրպէրեան Աւետիս պատուելիի հրահանգներուն տակ
 ուսումնասիրեց իմացական փիլիսոփայութիւնն:

Այս տեղ խօսքը իր նախկին մէկ աշակերտին է, որ կը
 ներկայացնէ Իզմիրլեանը իրր մանկավարժ. «Օրթագլուղի
 Թարգմանչաց վարժարանի հին նախակրթարանին մէջ, ըն-
 դարձակ ու մթին սրահ մը փայտաչէն, որուն հետքը չի
 մնար հիմակ՝ անոր տեղ կառուցուած քարուկիր փայլուն
 շէնքին մէջ, — դպրոցականի առաջին գողն ու առաջին
 յարգանքս զգացած եմ դաստիարակի մը հանդէպ, համակ
 սեւեր հագած ու աղաւամազ մօրուքով երիտասարդ մը, որ
 իր տարիքին անսովոր պատկառանք մը կ'ազգէր հարիւրա-
 ւոր մանուկներուն, որոնք կը խոնարհէին իր նայուածքին
 ու իր... եպենտէ գաւազանին առջև. սրահը ամբողջ կը
 թալուէր խորին լուսութեան մէջ, երբ անոր վճիտ ու հատու
 ձայնը կը հնչէր բարձրաւանդակէն, ուր դրուած կար կա-
 ռավարչին աթոռը, և բոլոր անառակ պղտիկները խոնարհ

Վարչապետ Մարտիկոս Բնիկ մեզք եմ ըրեր ասոր վարդապետական
Վարչապետութեան արգելք ըլլալով շուտ ասոր վկայականը
քննելու ոչ արտագրեմ ։

Աստի 1869ին Տեղապահ Արխատակէս Արքազանի օրով,
Բնիկ մեզք Վարչութիւնը որոշած էր ոչ զոք կուսակրօնու-
թեան կրօնը, բայց Սիմէօն սարկաւագի կարողութիւնները գնա-
նատուելով հրամայուեցաւ անոր ձեռնադրութիւնը որ տեղի
ունեցաւ նոյն տարին Յունիս 29ին Ս. Լուսաւորչի Գիւտ Նշխա-
րայ տանի բարեկենդանի կիրակին՝ Օրթագիւղի եկեղեցիին
մէջ, և անուանուեցաւ Մատթէոս. ձեռնադրելն էր իր հոգեւոր
ձեռքը կապուտիկեան Արքազան : Յետոյ գարձեալ նոյն տարին
Վարչայ Խաչի բարեկենդանի կիրակէին նոյն եկեղեցւոյ մէջ
առաւ գաւազանի իշխանութիւն : Իր քառսուէքը լմննալէն
անմիջապէս վերջ Խրիմեան Պատրիարքի քով քարտուզար
քննուենել տուաւ զանի նոյն Տէր Սահակ հայրը :

Իզմիրլեան, ինքնօգնութեան գերազանց տիպար մը, իր
Նախակրթութեամբ չբաւականանալով, յամառ և տոկուն աշ-
խատասիրութեամբ եկեղեցականի անհրաժեշտ և կարեւոր
հմտութիւններով ճոխացուց իր միտքն : Սարկաւագութեան
ատենէն կը տքնէր ամէն գիշերներ կապուտիկեան Արքազա-
նի փոքրիկ տան մէջ պլպլուն ճրագին լոյսով, օրուան այն-
քան պարտասուսներէն վերջ իր գիշերային հանգիստը կը
զսէր իր ուսումնական զարգացումին համար : Այնուհետեւ
և միշտ իրեն տիրական ձգտումն եղաւ սովրիկ, ուսումնա-
սիրել նախնեաց մատենագրութիւն ու եկեղեցական պատ-
մութիւն, որոնք կը փայլին իր մէկ հմտալից մատենին մէջ.
Հայրապետութիւն Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ եկեղեց-
ւոյ եւ Աղբամար ու Սիս : Այս գործ հրատարակուած է 1881ին
երբ կրօնական խորհրդական ընտրուած էր : Այս պաշտօ-
նավարութեան ատեն ի գիմաց Պատրիարքարանի, Սոս Ը.
Մկրտիչ կաթողիկոսին հետ անձամբ բանակցելու պաշտօն
ունենալուն հայ կաթողիկոսութեանց վրայ ուսումնասիրու-
թիւններ ըրաւ մաս առ մաս հրատարակելով Փոլսցին մէջ,
որմէ յետոյ առանձին հատոր ձեւացաւ վերոյիշեալ մակա-
գրութեամբ :

Իբրեւ քարտուզար Ազգ. Պատրիարքարան մտնելով
հոն աշխատասիրութիւն և պաշտօնի խորին գիտակցու-
թիւն ցոյց կուտայ. մերթ Մայր եկեղեցւոյ Թաղական Խոր-
հրդոյ ընտրողական ժողովին կը նախագահէ և ընտրական
հրահանգները կը մեկնէ, մերթ Գուժ գարուի դուրսի Ս.
Յարութիւն եկեղեցւոյն քարոզչութիւնը կ'ընէ, շատ անգամ
ալ կիրակի առաւօտները Մայր եկեղեցւոյ ամպիոնէն իր
քարոզներով կը մխիթարէ ժողովուրդը : Կը յիշուի նաեւ
նոյն ատենները իր կրօնուսոյցի պաշտօնավարութիւնը Մայր
վարժարանի և Լուսաւորչեանի մէջ :

Ասլո Էֆ. ի Վարչութեան օրով կրօնական ժողովոյ գի-
ւանագրութեան պաշտօնին կը կոչուի Մատթէոս վարդա-
պետ և 1872 Մարտ 17ին քուէից բացարձակ առաւելու-
թեամբ առաջին անգամ կրօնական ժողովոյ անգամ և Ա.
տենագալի կ'ընտրուի : Այս կրօն. ժողովոյ օրով տեսուչ
խորհուրդներու հրահանգները կը խմբագրուին Մատթէոս
վարդապետի ջանքերով և կը տպագրուին. յիշենք ասոնցմէ
Ազգային վարժարանաց բարեկարգութեան հրահանգը, որ եր-
կար ատեն առաջնորդ եղաւ մեր բոլոր դպրոցներուն : (*)

Այն ատեններն էր որ Վարչութեան կողմէ Պրուսա
կերթայ Ղազարոսեան Քրիստոստուր Էֆէնտիի հետ Առաջ-
նորդական խնդիրը կարգադրելու պաշտօնով, որուն մէջ կը
յաջողի իր ազդեցիկ ընթացքով :

1872 Դեկտ. 29ին Սոս կաթողիկոսական խնդրոյն հա-
մար կազմուած յանձնաժողովին գործօն անգամը կը ըլլայ :

1873 Յունուար 29 ին ի վարձ իր բարւոք ծառայու-
թեանց Պատրիարքական Տեղապահ Աղասեան Նիկողայոս
Արքազան ծայրագոյն վարդապետութեան ստաիճանը կուտայ
Օրթագիւղի եկեղեցիին մէջ Մատթէոս վարդապետի, որ
նոյն տարին Իւսկիւտարու Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ քարո-
զիչ և ձեմարան վարժարանի կրօնի ուսուցիչ կը կարգուի :
Հոս քաղցր է ինձ յիշել ուսանողի տարիներս, երբ Իզ-

(*) 1873 Կ. Պոլիս, տպ. Յ. Միւսէնտիսեան :

միրլեան վարդապետ մեզ կրօնի դասը կ'աւանդէր ձեմարանի մէջ, հաճոյք մըն էր ունկնդրել իրեն և իրմով բուռն սէր մը տածել Հայ Եկեղեցիին համար և Ս. Կարապետ Եկեղեցւոյ մէջ, ուր երկար ատեն վարեց քարոզչութիւնն, լսել իր քարոզներն ու զմայլիլ: Բոլոր ուսանողներս մասնաւոր յարգանք մը, անչէջ սէր մը կը տածէինք անոր նկատմամբ, համարելով զանի ոչ միայն մեր ուսուցիչը, այլ մանաւանդ մեր հայրը: Կը յիշեմ թէ միանգամ հրաժեշտ տուաւ կրօն-ուսուցչի պաշտօնէն, մեր կարգը ամբողջ զանի վերստին պաշտօնի կոչելու հանրագիր մը ստորագրեց Հոգաբարձութեան ուղղուած. Հոգաբարձութիւնը վերստին հաստատեց մեր ուսուցիչը իր պաշտօնին մէջ. ինչ ուրախութիւն մեզ փոքրիկներուս, որ պիտի գտնէինք զարձեայ մեր հայրը անժպիտ և լուրջ, բայց այնքան պաշտելի մեր սրտին:

1874 ին Պալլքէսէրի վիճակին առաջնորդ ընտրուելով՝ Կրօնական ժողովը արժան կը համարի տալ Իզմիրլեանի Եպիսկոպոսական վկայագիր. այս առթիւ կը պատրաստէ Կրօն ժողովոյ երկամեայ համարատուութեան տեղեկագիրը, զոր կը մատուցանէ նոյն տարուոյ Նոյ. 25ին:

Պալլքէսէրցիք իրենց առաջնորդը ընտրելէն վերջ կը փափաքին որ նախ եպիսկոպոսանայ և յետոյ իրենց վիճակը զառնայ: Այս ըզձին գործադրութիւնը ինչ ինչ արգելքներու բաղխելուն վարչական շրջանակի մէջ, Մատթէոս Վ. կը հրաժարի առաջնորդութենէ, իր հրաժարագրին հետ ներփակելով իր եպիսկոպոսական վկայագիրը:

1875 Հոկտ. ին Գէորգ Գ. Կաթողիկոսն լանջախաչ մը կը խրկէ Տ. Մատթէոս Վ. ի և 1876 Յունուար ամսոյն կը հրաւիրէ զանի ի Ս. Էջմիածին և Տ. Մատթէոս Ծ. Վ. Ապրիլ 9ին Պոլսէն մեկնելուն, հոգելոյս Ներսէս Պատրիարքին գրած եպիսկոպոսական յանձնարարականն կ'ստանայ շոգե-նաւին մէջ և Մայիս 17ին Համբարձման տօնի օրը իրը միարան Ս. Էջմիածնայ Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի:

Այնուհետև Մատթէոս Սրբազան իրը կեղրոնի եկեղեցական՝ կարևոր ծառայութիւններ կը մատուցանէ վարչական շրջանակներու մէջ, կը մասնակցի Պատրիարքարանի

բոլոր ժողովներուն և մասնաժողովներուն և միշտ տեղեկաբեր կ'ըլլայ: Ն. Սրբազնութեան պատրաստած տեղեկագիրները, արգիւնք խղճամիտ ուսումնասիրութեան, իրենց տեսակին մէջ կարևոր հեղինակութիւններ են:

1879ին Պատրիարքական Խորհրդական, Գեր. Մխիթարեան Խորէն Սրբազանի հրաժարելէն վերջ, 5 ամիս նոյն պաշտօնը վարելէ յետոյ կը հրաժարի Օգոստ. 10 Ազգ. Ժողովին շնորհակալութեան քուէին արժանանալով:

1880ին Կրօնական Խորհրդական կ'ընտրուի:

1883ին առաջին ամսուն Կաթողիկոսական Ժողովին անդամ կարգուելով կը պատրաստէ տեղեկագիր մը 115 մեծագիր էջերով, որ յետոյ կը հրատարակուի:

1885ին հոգելոյս Տ. Եսայի Պատրիարքին հետ Երուսաղէմ ուղեկից կ'երթայ և Կ Պոլսոյ նորընտիր Տ. Յարութիւն կողմէ, մոյրաքաղաքս կ'առաջնորդէ զն. Ամինապատուութիւն: Մատթէոս Սրբազան թէպէտ քանիցս զաւառական պաշտօններու կոչուած է, սակայն ինչ ինչ պատճառներով չէ ընդունած: Իրր եկեղեցական երեսփոխան ուշագրաւ է իր հայրենասէր ոգին և կենսական խնդիրներու մասին կուռ տրամադրանութեամբ լի առննախօսութիւններն և իր ուղիղ տեսութիւնները գնահատուած են Ազգին երեւելիներէն, պաշտօնական մարմիններէն, նոյն իսկ իր ընդդիմախօսներէն:

1886 Յունուար 3ին Եգիպտոսի Գաւառական Ժողովը միաձայնութեամբ առաջնորդ կ'ընտրէ զՏ. Մատթէոս Սրբազան, որ Մարտ 17ին հոն կ'ուղեւորի: Չորս տարիներ կը վարէ այդ առաջնորդական պաշտօնն և վերջապէս կը հրաժարի կլիմային անյարմարութեան պատճառաւ: Անոր շնորհիւ Գահիրէի առաջնորդական պարաքերը կը մաքրուին, ներքին շինութիւններ կ'ըլլան, գիւնատուներ կը վերակազմուի, օրինաւոր արձանագրութիւններ կը հաստատուին, Խորէնեան վարժարանը կը բարեկարգուի, գերեզմանատուներ կը շրջափակուի, ուր մատուռ մը շինել կուտայ առաջնորդ Սրբազանը, ինչպէս նաև Գահիրէի Ս. Աստուածածնայ Եկե-

զեցին հիմնապէս կը նորոգէ, կը զարգարէ, կտակներուն ուղղութիւն կուտայ: Այս ծառայութեանց համար տեղւոյն ազգայնոց սէրը կը դրաւէ, սէր որ մինչև ցայսօր կը տեւէ. եգիպտական Հայ գաղութին առհասարակ ամէն անդամներն ինչպէս նաև իրենց բարեգործութիւններով նշանաւոր հանդիսացող վսեմ Պօղոս փաշայ Նուպար և վսեմ Աբրահամ փաշայ Բարթոլ կը հիանան Մատթէոս Արքազանի մեծ կարողութեանց վրայ. վկայ ներկայ կաթուղիկոսական ընտրութեան համար սրտուած պատգամաւորին կը յանձնարարուի միայն Իգմիրլեանի տալ քուէ և ըստ այնմ արտասահմանի թերթերուն հրատարակել անոր արժանաւորութիւնը: Ազգ. վարչութեան առաջարկութեամբ Բ. Գուռը վեհ. կայսեր տեղեկագրեց Իգմիրլեան Արքազանի արժանիքի մասին, որ վարձատրուեցաւ կայսեր կողմէ Գ. կարգի մէծիտիլէի պատուանշանով:

Եգիպտոս եղած ատեն Տ. Մատթէոս Արքազան Հապէշխաթանի Մեհնելիք Բ. թագաւորին հայ լեզուաւ օրհնութեան գիր ուղղեց, որուն փոխարէն թագաւորը արքայական առանձին հրովարտակով Ոսկեղէն Սաչ նշան մը զրկեց Ն. Արքազնութեան:

1887 և 1889ին Պօլիս կուգար ամառները և պարբերաբար Ալէմտաղի և Եադաճըզ անցունելէ յետոյ կրկին եգիպտոս կը գառնար. քանիցս հրաժարեցաւ բայց միշտ մերժուեցաւ իր հրաժարական, վերջնապէս հրաժարեցաւ առողջական պատճառներով 1891ին:

Եգիպտոսի առաջնորդութենէն հրաժարելէն վերջ կրկին Իւսկիւտարու Ս. կարապետ Եկեղեցւոյ քարոզիչ կ'ըլլայ. նոյն ատենները կեդր. վարժարանի Բարձր. կարգերու կրօնի դասերը կ'ստանձնէ առանց գրամական ակնկալութեան:

Արդէն իր անշահախնդրութիւնը ամէն պարագաներու մէջ ապացուցուած է. նկատած է նա դրամը լոկ փոխանակութեան միջոց և ոչ երբեք պաշտուով առարկայ: Եգիպտոսէ հրաժարելէն վերջ Գաւառական Ժողովը չնկատելով զանի հրաժարուած, գիղուած ամսականներն իբր 70-80 ոս-

կի կը յղէ իրեն, բայց ինք կը վերագարծընէ այդ գումարը տեղւոյն ազգային արկղին:

Իր գործունէութեան և անշահախնդրութեան փայլուն ապացոյցն է հետեւեալը: Իգմիրլեան Արքազանի առաջնորդութեան ատեն, տեղւոյն ազգային կալուածները, սրնք թագաւոր փաշայի անուան փոխանցուած էին, կը յաջողի ազգին վրայ դարձունել և երբ այս գործողութիւնը լրանալէն երեք ամիս վերջ թագաւոր փաշա կը մեռնի, կալուածները կորուստէ կ'ազատին:

Այս ֆերալի գործողութիւնները աւարտելէն հաքը օր մը Նուպար փաշա ի վարձ Իգմիրլեան Արքազանի այս ծառայութեանց, կը յանձնէ անոր 2000 ոսկիի չէք մը յայտնելով թէ աւելին իսկ պահանջել իր իրաւունքն է: Արքազանը կ'առարկէ թէ՛ «ես առանձին մէկն եմ, ի՞նչ պէտք ունիմ այսքան դրամի»: Ուստի կը մերժէ դրամը. բայց երբ Նուպար փաշայ կը սնդէ, այն ատեն Իգմիրլեան կ'առաջարկէ փաշային, որ այդ դրամով կալուած մը գնէ իրեն համար և երբ կալուածը կ'առնուի, առժամեայ կերպով ազգին կը փոխանցէ, փաշային չզգացնելու համար պահ մը թէ կը մերժէ ընդունիլ այդ կալուածն, զոր յետոյ բոլորովին կը նըւիրէ:

Իր առաջնորդական ամսականն 25 ոսկի էր և եգիպտահայք պայման դրած էին որ ամէն ծախք իրեն կը վերաբերէր: Անդամ մը ծանր հիւանդութեամբ անկողին կ'ըլնայ վտանգաւոր կերպով: Տիգրան փաշա Ապրօ, Գաւառական Ժողովոյ ատենապետն իր ընկերներուն հետ ամէն միջոց ի գործ կը դնէ, առաջնորդարանէն փոխադրելով հիւանդը առաջնակարգ պանդոկ մը և բժշկական դարմաններու ենթարկելով զանի: Արքազանը ուր ուրեմն կը փրկուի ամէն վտանգներէ և մեկնելէ առաջ նոյն տեղէն, կ'ուղէ հաշիւը փակել, բայց յանձնարարուած էր պանդոկապետին որ բնաւ դրամ չառնու Արքազանէն. պանդոկապետը կը մերժէ առնուլ. Արքազանը կը սնդէ. «Անկարելի է, կ'ըսէ. պէտք է իմ հաշիւս են մաքրեմ»: Այն ատեն պանդոկապետը ստիպեալ կը ներկայացնէ հաշիւը, որ իբր 30 ոսկիի կը յանգէր:

զոր կ'ի վճարէ Սրբազանը: Յետոյ երբ Տիգրան փաշա կուգայ առ զՂութեան համար իր խնդակցութիւնը յայտնելու կը հաշտնէ «Ինչո՞ւ վճարեցիք ձեր ծախքերը. մեր պարտքըն էր այն»: Այն ատեն Սրբազանը կը հանէ գրպանէն Գաւառական վարչութեան պաշտօնագիրը, որուն մէջ գրուած էր թէ 25 սոկի էր ամսականը և ամէն ծախք իրեն կը վերաբերէր: Տիգրան փաշայ այն ատեն խնդալով կ'ըսէ. «Աման Սրբազան, այդպէս քորը ձեզ մարդուն ճակտին չեն զարներ», Եգիպտոսայք չգիտէին նախապէս իրենց Առաջնորդին անշահախնդրութիւնը և պարտապ տեղը այսպիսի դրամական պայմաններու տակ կուզէին ճնշել անոր վեհ հոգին: Անգամ մը ևս Եգիպտոսէ գարձին տուղջութիւնը գարմանելու համար Ալէմտաղի գացած էր: Սամաթիայէն կը հրաւիրուի դպրոցական դաշտային հանդէսին նախագահելու: Հոգարարձուներն էին Տեարք Յովհ. Կոճիկեան, Պարզու Փափազեան: Իզմիրլեան կ'ընդունի հրաւերն և կուգայ Ալէմտաղիէն նախագահելու: Երեկոյին կ'օրհնէ դամէնքը և կը բաժնուի կրկին Ալէմտաղի գաւառու: Կոճիկեան էֆ. այն ատեն փափկութեամբ ափը կը դնէ երկու սոկի: Սրբազանին ուրախ դէմքը յանկարծ կը փոխուի և կը հարցընէ. «Ի՞նչ է այս»: Կըռճիկեան էֆ. կ'ըսէ: «Ոչինչ, ճանապարհածախս մը միայն»: Իզմիրլեան խտտի կը մերժէ և ձեռքը գրպանը տանելով դրամապանակը կը հանէ և ինքն ալ երկու սոկի կը դնէ Կոճիկեանի ձեռքը ըսելով. «Այս իմ չնչին նուէրս ըլլայ աղքատիկ տղոց կրթութեան համար»:

Կը հասնինք Իզմիրլեան Սրբազանի պատրիարքական շրջանին, երբ արդէն հայաբնակ գաւառներու մէջ մահուան սարսափը տարածուած էր և հայութիւնը զոհ կուտար իր բազմաթիւ գաւառները: Այս վիճակին մէջ Աշըքեան Պատրիարք իր ազգամիտ թոյլ ընթացքով, հլու կամակատար կառավարութեան հրամաններուն, ի զո՛ւր կը նստէր իր գահուն վրայ, ուրկէ «վա՛ր իջիր» կը գոռային ամէն կողմէ ու վերջապէս ստիպուեցաւ հրաժարիլ: Այն ատեն ամէն աչքեր Տ. Մատթէոս Սրբազանի գարձան և 1893 թիւ 7ին Չո-

րեքարթի օր Պատրիարք ընտրուեցաւ Ազգային ժողովոյ 67 քուէով. ներկաներն էին 76. վաւերացուեցաւ Դեկտ. 20ին ու 26ին Իւսկիւտարէն Պատրիարքարան տուջնորդուեցաւ անտահման խանգավառութեամբ: Նոյն օր իրր 20,000 ազգայիններ լեցուած էին Մայր Եկեղեցւոյ տաճարն և Պատրիարքարանի փողոցը, այնպէս որ դժուար էր անցք մը բանալ հանգիսաւոր թափօրին, որ Ս. Պատրիարքը կը բերէր դէպի Ս. Տաճար: Անհնար էր հոն լուեցնել իր ուրախութիւններուն մէջ յափշտակուած ամբոխը. բայց երբ բարձրացաւ բեմը իր սահմանադրական ուխտի քարոզը տալու, լուեցին ամէնքը և նորընտիր Պատրիարքը սկսաւ խօսիլ այսպէս.

«Տեա՛րք Երեսփոխանք,
«Պատկառելի ժողովդ իւր Դեկ. 7ի նստին մէջ կատարուած ընտրութեամբ կոչեց զիս Կ. Պոլսոյ Պատրիարքական պաշտօնին: Այս պաշտօնն ս'ըջտի փափուկ և դժուարին, այնչտի և առաւել ևս անարժէք էր իմ անձս, և հետի այն պաշտօնին պարտականութիւնները կատարելու թէ՛ մըտաւորական և թէ՛ ֆիզիքական և թէ՛ այլ կարողութիւններէ. բայց մէկ կողմէ եկեղեցական կոչումս կը պարտաւորէր զիս համակերպիլ որոշման Պատկառելի ժողովոյդ և միւս կողմէ այն մեծ վստահութիւնն և համակրութիւնը, զոր իւր կատարած ընտրութեամբն ցոյց կուտար Պատկառելի ժողովդ, որ օրինաւորապէս կը ներկայացնէ Հայոց Ազգն ի թուրքիս, համարձակութիւն տուին ինձ յատուած ապտտան ընդունիլ առանց ի հաշիւ առնլու ֆիզիքական քայքայեալ վիճակս, որ ամենուր յայտնի է. ուստի շնորհակալութիւն առ Պատկառելի ժողովդ յանձին իմ կատարած անարգամեծար ընտրութեան համար, նոյնպէս շնորհակալութիւն առ Ինքնակալ միահեծան Կայսրն, որ հաճեցաւ վաւերացնել իմ ընտրութիւնը և արդ կը կատարեմ Պատրիարքական ուխտը»:

Ուխտը կատարելէ վերջ կը բացատրէ իր պաշտօն, անընդհատ կերդէնկրոմ ու ծախսարութիւնն: Երով ընդմիջուած և կը խնդրէր միայն կեանքի, ինչքերու և պատուոյ տալ-

հալութիւն կառավարութիւնէն՝ հաւատարիմ Հայ ազգին համար, վասն զի յայտարարեց թէ «Առանց կեանքի, ինչքերու և պատուոյ ապահովութեան՝ հաւատարմութիւնը գոյութիւն չունի»: Տեսնելու էր գանձի հոն սուրբ տաճարին մէջ, ճարտար նկարչի մը վրձինին արժանի այդ տեսարանը անմասնաւոր է ինձ. նոյն պահուն կեցցէներուն գոռ ձայներուն խառնելով տկար ձայնս՝ ընդհանուրին հետ՝ անձայր գոհունակութիւնով մը կ'ընդունիմ ես ալ անոր խօսքերը: Աջ կողմը կեցած էր հոգեւոյս Ալէքսիան Սրբազան, կարծես իբր մարգկեղէն նիղակ մը, ան ալ սիրուած ժողովրդեան ամէն գաստկարգէն, գէմքը կը ճառագայթէր անհուն ուրախութեամբ մը, մինչ Ազգ. Ժողովոյ 'Իեր-Ատենապետ, սղբացեալ ուսուցչապետ Պէրպէրեան, իր երեսփոխանի աթոռին վրայ բարձրացած՝ հաղիւ վեր ցոյց կուտար իր պայծառ գէմքը ամբոխին ալիքներուն ծփանքին մէջ:

Ահա թէ ինչպէս կը նկարագրէ յաջողակ գրիչ մը նորընտիր պատրիարքին վսեմ դիրքը Ս Պորանին առջև.

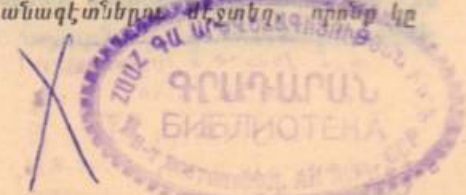
«Պորանը ամբողջ լուսազարդուած է. լուսոյ բիւրաւոր ցոյքեր կը պաշարեն Ն. Սրբազնութիւնը, որուն գէմքը անոնց մէջէն կ'երևի սրբազան պատկերի մը հանդուստիպ. խորանին վրայ կեցած է ուղիղ, սև վեղարը իր ստուերը ձգած այդ գէմքին վրայ, կը սաստկացնէ այն միանձնի ու հաւատացեալի աննիւթօկանութիւնը, զոր ունի իր կերպարանքը. ցաւէն ու խտամբեր կեանքէն կարկամած դիմագիծերը, խոհուն ու գիտակից տխրութիւնը, որ իր աչքերէրուն մէջ կ'երբոնացած է, տրտմական ծաւրը իր շրթութունքներուն, այն ամբողջ դառն ու ինքնամփոփ զգացողութիւնը, որ իր դիմագծութիւնը կը սրբացնէ, պատկանանք կը հեղուն չորս դին: Դաշն ու հանդիսաւոր ձայնով մը կը խօսի, խորունկէն եկող ձայնով մը, և ի տես այն ազգեցութեան զոր իր խօսքերը կը բերեն հաւատացեալ ժողովրդին վրայ, տրտմութիւնը և դառնութիւնը պահ մը կ'անհետին աչքերէն և երանութիւն մը կը տխուր իր դիմագիծերուն վրայ: (*)»

(*) Հայրենիք, 25 Տարի, №. 1031. 1896 Դեկտ. 27:

Ամէնէն սաղնապալից օրերու մէջ կը բարձրանայ Իգմիրլեան Սրբազան Պատրիարքական աթոռը. քաղաքական արհաւիրքի այն շրջանին աղէտքը քսան կաստիվերտցիներ կարող չեն լիուլի կերպով նկարագրել: Այդ տխուր շրջանին մէջ Պատրիարք եղողին համար անխուսափելի էր կամ մահ կամ աքսոր:

Թէև կառավարութիւնը Իգմիրլեան Սրբազանի գրած ամէն բազմաթիւնը կէտ առ կէտ կը գործադրէր, բայց դառնագոյն գէպքեր իրարու կը յաջորդէին և վարչութեան անդամները անարև կ'էին, բայց մինչև ցվերջ իրմէ անբաժան եղան. անոնց հետ կը կարգադրէր ամէն խնդիր և առանց ժողովի հաւանութեան ու է խնդիր ինքնագլուխ չէր կատարել: Դեպքանները ինքնին յարաբերութիւն ունենալով Ս. Պատրիարքի հետ, մեծապէս կը զնահատէին անոր տրամաբանող սգին: Անոնց միջոցաւ հայաբնակ գաւառներու բարենորոգմանց ծրագիրը ընդունուեցաւ Բ. Դրան կողմէ, սակայն ոչինչ գործադրուեցաւ: Ս. Պատրիարքը կը խնդրէր զայն Բ. Դռնէն՝ որ կը պատասխանէր թէ «Դեպքաններէն կրնաք առնուլ». բայց Իգմիրլեան Սրբազան դիտողութիւն կ'ընէր թէ ինք միայն Բ. Դռուր կը ճանչնայ պաշտօնական յարաբերութեանց համար: Պէտք է գիտնալ թէ ինք երբեք դեպքաններուն (*) դիմումներ ըրած չէ, այլ անոնք իրեն կը դիմէին, որոնց կանուխէն կ'զգացնէր թէ «Բարենորոգմանց ծրագրին Բ. Դռնէն ընդունելութիւնը գաւառներու մէջ հակազգեցութիւն յառաջ պիտի բերէ»: Այս գուշակութիւն, արդիւնք Տ. Մատթէոս Պատրիարքի հեռատեսութեան, գժբախտաբար իրականացաւ ու այս պատճառաւ է որ Ազգը այսօր կ'ողբայ իր հազարաւոր նահատակներն:

(*) Դեպքանները կանոնաւոր շրջան մը կ'ընէին ի Պատրիարքարան, այնպէս որ Անգլիոյ դեսպանը երբ գար, ետեւէն քիչ յետոյ ուրիշ դեսպան մը կը հասնէր: Մի անգամ Գաղիոյ դեսպանը եկած էր Եւրոպայի պահուստը Պատրիարքին աջը կը թօժուէր, նոյն վայրկենին հասաւ Ռուսիոյ դեսպանը, որուն եւս Ս. Պատրիարքը կարկանդակ ծախ ծեռքը եւ ինք մնաց երկու դիւանագէտներու մէջտեղը որոնք կը խնդային իր այս հնարքին վրայ:



Տ. Մատթէոս Պատրիարքի գլխադուծիւն կ'ընէին պաշտօնապէս ուղղակի կամ անուղղակի միջոցներով թէ իր խնդիրները փոխանակ Բ. Դրան հաղորդելու, ուղղակի կայս. Պալատ մատուցանէ. բայց ինք կը պատասխանէր թէ «Մենք Վերափառին պէտք է դիմենք միայն իր շնորհներուն համար շնորհակալ ըլլալու, օրհնելու զԱյն, ազօթելու Անոր կեանքին համար: Պէտք չէ Վեհ. կայսրը զբողոքներնք մեր մասնաւոր խնդիրներով. որովհետեւ կայսեր դիմել կը նշանակէ Հնետապնդել. նա իր պաշտօնեաներն ունի Բ. Դրան մէջ. անոնց պէտք է դիմենք և երբ մեր խնդիրներն յապաղին, կրնանք հետապնդել»:

Իսկ կառավարութեան մասին գոհունակութեան գիր տալ՝ անկարելի և այս նկատմամբ եղած ամէն առաջարկութիւնները յաւէտ կը մերժէր: Իրեն օրով դադրեցաւ Օրացոյցի հրատարակութիւնը, որովհետեւ Մէարիֆ իր բնահաճ յապաւումներն ի գործ դրաւ անոր մէջ, ինչպէս «Արգարու թագաւորին մեքոյ» (մեքոյն չնջուած), նոյնպէս «տօն Մանկանց քառասնից օրք ի Սերաստիա կատարեցան ի հնումն» (ի հնումն աւելցած) ևն., այս պատճառաւ Տ. Մատթէոս Պատրիարք հրամայեց Օրացոյց չտալ, այլ ձեռագիր պատրաստել տալով Ազգ. Պատրիարքարանի մէջ բազմագրութեամբ, կը ցրուէր Պոլիս և գաւառները:

Նահատակներու չարաչար մահով Ազգն ունեցաւ որբեր և այրիներ, որոնց օգնելու համար Տ. Մատթէոս Պատրիարք բազմապատկեց իր ջանքերն, նպատակներ ընդունեց և բաշխեց զանոնք հայաբնակ գաւառներ Պորտ ընկերութեան գանձապետ Մր. Բիթի(*) միջոցաւ և իր ջանքերով իրր 20000 ոսկի հանգանակուեցաւ և անոնց ճշգրիտ հաշիւներն, հայերէն և գող. տպագրել տալով բաշխեց ամէն կողմ:

Ըսինք վերեւ թէ Իզմիրլեան Սրբազան գրամի մարզ

(*) Այս ազնուասիրտ Ամերիկացին նոյն զժբախտ օրերուն մէջ մեծ ծառայութիւն մատոյց մեր ազգին, ոչ միայն զրամ, այլ նաեւ զգեստներ եւ այլ կարեւոր իրեղէններ հասցնելով կարօտեալներուն. Սրտազին շնորհակալութիւն:

չէր. հետեւեալն եւս արդէն յիշուածներէն դուրս նոր փաստ մըն է առ այդ:

Անգամ մը Քուէտի Լիօնէ Դրամատան պաշտօնեան Պատրիարքարան գալով իմացուց թէ «Իրենց հրամայուած է Բարիզէն՝ Ս. Պատրիարքի անուան վճարել 75) ոսկի. թող մէկը զրկուի և դրամը առնու»: Ս. Պատրիարքը Ելեւմտից Տեսուչը կը զրկէ հարցնելու Դրամատան Տնօրէնին թէ ո՞վ կը զրկէ այդ կարեւոր գումարը և ի՞նչ նպատակի համար: Տնօրէնը կը պատասխանէ. «Ինք չգիտեր, միայն հրահանգ ստացած է վճարելու»: Այս պատասխանին վրայ Ս. Պատրիարքը կրկին կը յղէ Ելեւմտից Տեսուչը թէ Հայոց Պատրիարքը կը խնդրէ Դրամատան Պ. Տնօրէնէն, որպէս զի հեռագրէ Բարիզ և նոյն գրամը խրկողին անունը ու ի՞նչ նպատակի համար խրկած ըլլալը տեղեկացնէ: Այս խնդիրքը կը կատարուի և պատասխան կուգայ թէ խրկողը իր անունը կ'ուզէ գաղտնի պահել, իսկ մասնաւոր նպատակ չունի գրամի գործածութեան մասին. միայն Ս. Պատրիարքին տրամագրութեան տակ կը թողու գայն:

Այս պատասխանին վրայ նոյն գրամը ընդունելով Իզմիրլեան Սրբազան՝ նպատուից Մնտուկը կը փոխադրէ կարօտեալներուն բաշխուելու համար:

Կը կարծուի թէ Իզմիրլեան Սրբազանին արդարագոյն բայց խիստ ընթացքը Բ. Դուռը նեղացուցած ըլլայ: Այս ընթացքը մեղմելու մտօք միանգամ այցելեց Երամեան Աբրահամ փաշա՝ Սրբազանին Գում Գաբուի բնակած տունը: Սրբազանը ի պատասխանի կանչել տուաւ Օսմաներէնի Դիւանապետը Պատրիարքարանէն, յանձնարարելով միանգամայն որ Աշըբեանի օրով գրուած քաղաքներուն տետրը ի միասին բերէ: Ատոնց մէջէն կարգացնել տուաւ այն քաղաքը, որով Աշըբեան Պատրիարք կ'իմացնէր կայսերական Պալատան թէ դիմում եղած է իրեն Պօլսոյ Անգղիական Դեսպանատան Թարգմանին միջոցաւ, որ կը տեղեկացնէ Հայոց Պատրիարքին թէ Անգլ. Մորհրդարանին մէջ հարցում եղած է Արտաքին գործոց նախարարի խորհրդականին՝ այսպէս. « Իրաւ [է՞ որ հայաբնակ գաւառներու մէջ

հազարաւորներ կը բանտարկուին, որոնց մէջ նոյն խոյն եւ պիտակոպոսներ ալ կան, կեանքի, ինչքերու, պատուոյ ապահովութիւն չի կայ, և չն. »: Այս մասին Անգղ. կառավարութիւնը տեղեկութիւն ուզած է իր Պսլայոյ Դեսպանատունէն, ուստի կը գիմէ իրեն, թէ Հայոց Պատրիարքը պատասխանած է որ իր Ազգը լիուլի վստահութիւն ունի կառավարութեան արգարութեան վրայ, գիտէ թէ յանցաւորները միշտ կը պատժուին և թէ ինք որ և է գանգատ, դժգոհութիւն չունի կառավարութենէն, ու այսպէս ճամբած է Թարգմանը:

Արբանամ փաշա կը զարմանայ թէ ի՞նչպէս այս խնայող քաղաքի կ'ուզուի իրողութեան եւ ճշմարտութեան հակառակ:

Այն ատեն Իզմիրլեան Արքայան կը հարցնէ փաշային. «Կառավարութեան այսքան հաճելի Պատրիարք մը կարելի՞ է երեւակայել և սակայն անոր ո՞ր խնդիրը կարգադրած է կառավարութիւնը»: Ասոր վրայ փաշան իրաւունք տալով Իզմիրլեանի՝ կ'ըստմունքի անկէ:

Իզմիրլեանի քաղաքականութիւնը, իր ճշմարիտ և անկեղծ հայրենասիրութիւնը իբր Օսմանցի երկրին բարեկարգութիւնն էր, ինչ որ այսօր մեր Թուրք հայրենակիցները կ'իրագործեն. ոչ երբեք ապստամբապետ մըն էր, այլ երկիրը հարստահարող զեղծ պաշտօնեաներու ընդդիմադիր եկեղեցական մը: Քանիցս դող ի դող կ'այցելէի իրեն Սկիւտարու Արծրունեանց տունը, ուր մերթ կուգար կազմուրուելու իր յոգնութիւններէն, և որուն շուրջ գանուող լրտեսներ կը դարանէին այցելուները տեղեկագրելու ոստիկանութեան:

Ինք այդ ճնշումներէն աներկիւզ, Ազգին ցաւերուն վըրայ կը մտածէր. մոռցած իր անձը, իր գոյութիւնն իսկ վտանգուած ըլլալուն անտարբեր, որովհետեւ յայտնի կերպով պաշտօնական անձեր՝ օրուան քաղաքականութենէն ազդուած՝ կը հռչակէին Սրբազանը իբրեւ Տէրութեան թըշնամի և գուցէ մնասէին իսկ անոր: Բայց նա իր անձը զուհելու պատրաստ էր, ինչպէս յայտնած էր մտերիմներուն երբ անոնք իր շուրջը լարուած թակարդներուն վրայ կը խօսէին. «Ինձի ի՞նչ կ'ընեն. շատ շատ կախազանի վրայ

գոհուած Յունաց Պատրիարքին պէս. այդ իսկ շատ թեթեւ է իմ հազարաւոր զաւակներուս նահատակութեան քով:»

Իզմիրլեան՝ թշնամի կարծուած պահ մը, սակայն այսօր կը հասկցուի թէ նա ամենէն մեծ բարեկամն է երկրին. անոր խնդրածը երկրին բարեկարգութիւնն էր և Հայ ազգին վրայ Օսմանեան դարուար հովանիին պահպանումը. նա ոչ երբեք երազած է երեւակայական անկախութիւն մը. ի՞նչ բան կարելի է փոխանակել ազատութեան, արգարութեան, եղբայրութեան բարիքներուն հետ: Եթէ կարելի ըլլար, հարկ էր Յուլիս Ալէն առաջ Թուրքիոյն վերցնել եւրոպական աշխարհացոյց քարտէսին վրայէն և տանիլ զայն Ափրիկէի խորերը բարբարոսաց երկիրներու քով. այնքան շատ էին գործուած չարիքները: Դժբախտաբար ամէն ժամանակի և ամէն դարու մէջ ժողովրդեան ճշմարիտ բարեկամները շատ ուշ կը ճանչցուին. Նորվեկիացի քերթողին Իպսէնի թատերասաղը, Տոբոբ Երոմանը հիացումով կը կարգամ, որուն մէջ կը ներկայացուի ժողովրդեան բուն բարեկամը իբր թշնամի չարաչար հալածուած և ամէն տառապանքի ենթարկուած:

Այդ հալածանքին ու տառապանքին ենթակայ՝ Իզմիրլեան Սրբազան՝ իր զաւակներուն տարապարտ կորուստին վրայ վշտարեկ և տրամակոծ՝ հրաժարեցաւ և աքսորուեցաւ ի Ս. Երուսողէմ, յանիրաւի զրպարտուած չարաչար իբրեւ յեղափոխական պարագլուխ մը:

1896ին Կ. Պոլսէն կը հեռանայ ի Ս. Սիօն, կը հասնի հոն ուր միաբանութիւնը տխրագին կ'ընդունի զանի, անոր պատուոյն արժանի ընդունելութիւնն իսկ ընելու զգուշաւոր ըլլալով և Մատթէոս Պատրիարք կ'առանձնանայ Ս. Յակոբայ Տաճարին ետեւ արեւելեան կողմը հին Պատրիարքներու յատուկ կալի վրայ յորջորջուած յարկարածինը, որ կը բազկանայ 4 սենեակներէ և մէկ դահլիճէ: Խրիսեան ևս հոն անցուց ժամանակը, թէեւ իսկզբան պարզ խուց մը յատկացուեցաւ անոր, բայց Մատթէոս Սրբազանի համար սրտուեցաւ եկած վայրկեանէն իսկ այս յարկարածինն մէջ բնակութիւն հաստատել: Այդ աքսորավայրին մէջ տասներ-

կու տարիներ անցուց նա առաւօտէն մինչեւ երեկոյ ընթերցումներով և ուսումնասիրութեամբ, առանձնացած բոլորովին իբրեւ ճգնազգեաց հայր մը:

Սկիզբները թէև եկեղեցի ալ կ'իջնէր, բայց երբ մատնութիւններ եղան, բոլորովին ծածկուեցաւ:

Բայց սովոր էր ամէն երեկոյ ժամը 10ին Տ. Մատթէոս Վ. Գայրքճեանի, Տ. Մեսրոպ Վ. Նշանեանի և կամ ուրիշ իրեն սրտակից և ցաւակից եկեղեցականի հետ ելնել քաղաքէն դուրս կէս ժամ հեռաւորութեամբ, լեռները ձիթատաններու տակ պտոյտներ կ'ընէր և ԱԶին կը դառնար իր մենարանը: Ծպտեալ ոտիկան մը շատ հեռուէն կը հետապնդէր:

Մերթ ընդ մերթ զրօսաչըջիկներու կողմէ միջոցներ ցոյց տրուած են զինքը փախցնելու, բայց ինք յաւէտ մերժած է խիստ կերպով պատասխանելով:

Անտարակոյս գրաւոր աշխատութիւններ ունեցած է իր առանձնութեան մէջ, բնականաբար եկեղեցւոյ նուիրուած:

Իր ընդունած գրամները, նուէրները միշտ առատաձեռնած է:

Յարութիւն Պատրիարք միշտ սիրով եղած է Մատթէոս Սրբազանի հետ: Յաճախ հաշտարարի գեր կատարած է վանական շրջանակի մէջ, իսկ հաշուական խնդրոյն մէջ ձեռնպահ մնացած է քսութիւններու պատճառաւ և քանիցս գրած է կեդր. վարչութեան, զընտան ամէն գարչութիւններէ և իր շուրջ լարուած մեքենայութիւններէ, որպէս զի զինք այնպիսի տեղ մը աքսորել տան, ուր Հայ չգտնուի, իր պատճառաւ ամբաստանուելու կամ զրպարտուելու:

Եւ հիմայ, ո՛վ Հայր, ազատ քու կապանքէդ, վերստին կը վայելես քու որդիներուդ հետ ազատ միջնուրստ, Դո՛ւ, ո՛վ ժառանգդ նախնի պատուական հայրերու, «Աթանասի մը, Բարսեղի մը, Փր. Նաղիանդացւոյ մը, Ոսկերեքանի մը, Ամբրոսիոսի մը, Օգոստինոսի մը, որ լսեցուցին ամէնէն մաքուր բարոյականը» ինչպէս կ'ըսէ Վիլմէն, Դո՛ւ, թոռնիկդ Արիստակէսի, Վրթանէսի, Ներսիսի, Սահակայ Պարթևի, Շնորհալուոյ, որոնք երկնակենցաղ սրբասուն կեանք մը չըն-

չեցին աշխարհի վրայ, Դո՛ւ, իշխանդ եկեղեցւոյ, որուն հոգեկան չքնաղ զարդերն են երկաթէ կամք, հաստատամտութիւն, անաչառութիւն, ուղղամտութիւն, օրինապահութիւն, բարձրացի՛ր ուրեմն Լուսաւորչի աթոռն, «Ա. ամուր, պարզ և ուղիղ նկարագրովդ, որ ամենուն պատկառանք կ'ազդէ. Բ. անկեղծ և բուռն սիրովդ հայ ազգին և հայ եկեղեցւոյն նուիրուած, հայ գրականութեան և հայ գեղարուեստին համար, որոնց մշակումին մեծ կեդրոն մը պիտի ըլլայ անտարակոյս Ս. Էջմիածին. Գ. անաչառ, անկողմնակալ ամէն կուսակցութենէ և հատուածէ վեր բռնող, ամէն բանի մէջ ամենէն առաջ ազգին ընդհանուր և հիմնական շահերը միայն գիտող միտքովդ. Դ. վարչական կարողութիւններովդ» (*):

Այս խորհրդաւոր պահուն, ո՛վ Հայր, հիացած քու առաքինութիւններուդ վրայ Լամբրոնացւոյ հետ կը գոչեմ. «Ո՛վ երանելի և քաղցր Ատուածազգեացն հոգւոյ. այսպիսի վայելէր մեզ քահանայապետ՝ չարչարակից, զգածեալ տկարութեամբ ժողովրդեանս», կրկնելով նոյնպէս Ոսկերեքանի առ Ս. Լուսաւորչին ուղղած ներբողն, «Զայնպիսին գովեմ ես հովիւ, զայնպիսին վերակացու, զնորայն ողջունեմ զտկարութիւն, զնորայն ընդունիմ զհեղգութիւն, զի ոչ նա զհետ պատուոյն, այլ զհետ նորա պատիւն ընթանայր, ոչ խնդրէր զփառան, այլ խնդրեալ լինէր ի փառաց. այնպիսին վայելէ քահանայապետ՝ ըստ Պօղոսի, սուրբ, անմեղ, անարատ, զատեալ ի մեղաւորաց և բարձրացեալ քան զերկինս»:

Ահա այս քաղցր օրերուն մէջ սրտատրոփ կ'սպասենք Հոկտ. 30ին, որ պիտի պսակէ աշխարհի չորս ծայրերէն յայտնուած միահամուռ բաղձանք մը, և Իզմիրլեան սիրելի անունին հանած արձագանգը պիտի թնդացնէ Էջմիածնայ տաճարին կամարները և հոն հաւաքուած գունդագունդ Հայեր պիտի ողջունեն Հայրիկի յաջորդն, այսպէս գոչելով.

Ա.Հ.ՈՒ ՄԵՐ ՀԱՅՐԻԿՆ, Ա.Հ.Ս. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

(*) Տես Արշակ Զոպանեանի յօդուածն ՎԱՂՈՒԱՆ ԿԱՌՂԻԿՈՍԸ, Մ-Ն-Գ-Կ 2180.



ԲԱՐՁՐԱՇՆՈՐՀ

Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

Իզմիրլեան Սրբազանի այս արժանաւոր ձեռնասուեր ներկայացնել հեռեւեալ տղերուն մէջ՝ նոր աշխատութեան մը շնորհակալութիւն զիս, բայց եթէ ինչ որ երբեմն ափ յափոյ գրած եմ (*) անոր իզմիրի աւաջնորդական ընտրութեան առթիւ, զայն լրացնել ինչ ինչ կարեւոր յաւելումներով:

Գուրեան անունը սիրելի եղած է արդէն իր բանաստեղծ եղբոր Իւսկիւսարու սոխակին քաղցրիկ երգերով, որուն յիշատակն «իբր ստաշիսի, ծրարի մը մէջ ամփոփուած կը պահէ իր սրտին մէջ եղիշէ Սրբազան» ինչպէս կը գրէ առ Ա. Զօպանեան ուղղած նամակին մէջ (**): Բանաստեղծին վայելած այդ սէրն ու համակրանք աւելի ընդարձակ համեմատութիւններ առած՝ փոխանցուած է Սրբազանին, այնպէս որ Ազգն այսօր իր ամենէն յուզումնալից ժամանակին մէջ՝ խորին թշուառութենէ մը դէպ ի երջանկութիւն սլանալու պահուն՝ ԴՈՒՐԵԱՆ անունը հաճոյքով արտասանեց. նա՛, նա՛ եղաւ Գուր Գարուի Մայր եկեղեցւոյ ամպիոնէն ազատութեան աւետիսը տուող այն թոչունը, Նոյեան տապանէն արձակուած աղաւնիին նման կառուցին վրայ կրելով Յոյսի կանանչ ոտքը:

(*) Տե՛ս Արեւելեան Մամուլ (4 Օգոստ. 1904) 34րդ. Տարի Թիւ 32 էջ 769-775:

(**) Տե՛ս Ա. Զօպանեանի ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ, կենսագրական եւ ՔՐԵՆԱՊԱԿԱՆ Ուսումնասիրութիւն անուն գործը:

Ես ալ իբրև կաթիլ մը խառնուած Մայր Եկեղեցւոյ խաղաղ կամարներուն տակ փոթորկող այդ մարգկային հոսանքին՝ իմ ծափերովս կ'ընդունէի անոր բերնէն թաած ոճի ուժգնութեան թափը կրող այն խօսքերը, որոնցմով մեր ազգային արիւնոտ յիշատակները կը յուզէր և յետոյ Ազատութիւն եղբարց մերոց կ'աւետէր եկեղեցիին կողմէ: Այս խօսքերը արտասանող բերանը՝ ի դիմաց ժողովրդեան՝ ջերմ համբոյրներով ծածկեց ազնիւ բժիշկ մը Տիար Վահրամ Թորգոմեան:

Բայց պահ մը զսպելով հիացողական աւիւնս, յառաջ բերեմ այստեղ Դուրեան Սրբազանի պատուական կեանքին ընդհանուր գծերը:

ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ, որուն աշխարհականութեան անունն է Միհրան, ծնած է 1860 Փետր. 25ին, Իւսկիւտարու Եէնի Մահալէի թաղը, Միւր օղլու կամ Փափաղ օղլու փողոցի այն տունը որ այնուհետեւ երկար ատեն իրենց բոյնը կ'ըլլայ: Հայրը կը կոչուէր Արրահամ, որ մեռած է Սրբազանին Պարտիզակի մէջ վարած տասնամեայ պաշտօնավարութեան շրջանին մէջ և հան թաղուած. արհեստով երկաթագործ, որ խիտ թէեւ, բայց բարի և որդեսէր հայր մը և իր արհեստին յետամնացութեամբը միայն անկարող եղած է զիւրակեցիկ վիճակ մը ունենալ, որովհետեւ Եւրոպա հեռոհեռէ յղելով պատրաստ փականք, պարզուակ, նիզ, եւն., զիւրազնի պայմաններով, տեղական երկաթագործներու հացը խլուած է և անոնց ապրուստը դժուարացած: Իրաց այս վիճակին տխուր հետեւանքը կը կրէին իր զաւակները, որոնք չորս էին, Յարութիւն, որ կանուխ մեռած է և որ իր տաճկագլխութեան շնորհիւ կրցած է ժամանակին հայտատա թուրք լրագիրներու, ինչպէս Մանգումեի, Թերեմաներ Էֆեարի մէջ թարգմանիչ ըլլալ, Պետրոս, որ վաղահաս հանճար մը ցոյց տուած է և մեռած է քսանամեայ 1872 Յունուար 20ին. ծնած էր 1854 Մայիս 20ին: Անոր տապանագիրը գրած է իր մանուկ եղբայրը Միհրան. ստոր մահէն քիչ յետոյ մեռած է Յարութիւն եղբայրնին: Աս երկուքէն վերջը կուտան Ազրիպպաս (*) և Միհրան. իսկ իրենց մայրը, առաքինի կին մը, որ իր որդւոց պահապան հրեշտակն եղած է իր անուգական բարեմասնութիւններով, դէմքով նման իր բանաստեղծ տղուն, ինչպէս ճարտար նկարագրած է բանասէր Բժիշկին Տիար Վահրամ Թորգոմեան:

«Մայր Դուրեանի դէմքը ճիշդ Պետրոս Դուրեանինն է. յօնքերը, ակննդիքը Պետրոսինն են, և շրթունքները կը կրեն նոյն իսկ Պետրոսի հեղիկ ժպիտները:

«Այս կիկնն է որ ժամանակին իւր կուրծքը քամած է Պետրոսի բերնին մէջ. ի՞նչ անուշ, ի՞նչ համով կաթ էր արգեօք անկէ վազածը, ի՞նչ զօրութիւն ունէր այն, քիմիական ի՞նչ տարրեր բաղադրութեամբ օժտեալ էր արդեօք այդ կաթը, և ի՞նչ տեսակ զաղտնի հիւթ կը պարունակէր որ անգամ մը հատուց նշանաւոր տաճկարան մը, անգամ մը սոխակ բանաստեղծ մը քաղցրերգակ, անգամ մը հմուտ օրէնսդէտ մը և անգամ մըն ալ հայ եկեղեցակա նութեան պարծանք մը և փառք մը» (**): Տիկին Արուսեակ

(*) Այժմ կ. Պոլսոյ հանրածանօթ օրէնսգէտներէն մին:

(**) Տես Հարէ Արեւի, ԺԴ. Տարի 1900 Մայիս-Յունիս Պետրոս Դուրեանի վերնագրով յօդուածը, որմէ հետեւեալ տողերն եւս հարկ կը համարիմ յառաջ բերել:

«Ամէն անգամ որ կ'անցնիմ Պաղար Պաշիէն, չեմ կրնար կանգ չառնուլ վայրկեան մը այս շիրմին հանդէպ, որուն ցուրտ սպիտակութիւնն ինձ Թափանցիկ կը Թուի, եւ այդ կարծեցեալ Թափանցկութեան մէջէն երազի մը պէս յանկա՛րձ ընդնշմարիլ ինձ կը Թուի Պետրոս Դուրեանի վէս, սէգ, նուրբ հասակը կամ տեսնել անոր վառ ու աղու աչերուն ցոլումը, զոր մանկութեանս ակնապիշ դիտել ես կ'ուզէի, չգիտեմ սակայն ինչո՞ւ, երբ Պետրոս մերթ ընդ մերթ մեր տունը կուգար:

«Այդ ծիւնափայլ շիրմին տակն է, որ կը հանգչի իսպառ Պետրոս Դուրեանի մարմինը, հող է որ փոսեցաւ անոր զգայուն սիրտը, որ սակայն կենդանի է եւ շատ սրտեր միշտ կը տրոփեցնէ, հող է որ չորցան հող դարձան այն մատները, որք անմահ երգեր հիւսեցին եւ սիրոյ դասեր մեզ շարագրեցին, հող է որ իւր կեանքին քսաներորդ գարունին մէջ խորշակահար շուշան ծաղկի պէս Թառամեցաւ Պետրոս Դուրեան, զոր իւր յուղարկուորութենէն քանի մը ժամ յառաջ կըրցայ տեսնել վերջին անգամ մըն ալ, եւ պիտի չմոռնամ քնաւ զայն»:

1905 Մարտի մէջ մեռած է իր սրբույն Ագրիպպաս էֆ.ի քով վայելելով ընդերկար իրեններուն սէրը և գուրգուրանքը:

Պ. Մինրան ուսած է Իւսկիւտարու Ճեմարանին մէջ, որ ժամանակին երբ Նոր-Թաղը բաւական բարեկեցիկ վիճակ մը ունէր, մին էր մայրաքաղաքիս լուսագոյն կրթարաններէն. ստաճնակարգ ուսուցիչներ կը յաճախէին հոն, ինչպէս Ֆէլէկեան, Թզլեան, Թուարան Յարութիւն Թիւլեան, Գարամատթէսեան, անգղիարան Աւետիս պատուելի Տէր Սահակեան, գաղիացի ուսուցիչներ, ևն. ևն. կրօնի ուսուցիչն էր Տ. Մատթէոս Մ. Վ. Իզմիրլեան: Գպրոցին մէջ համակրանքը գրաւած էր իր ուսուցիչներուն: Տեսուչներն Քրիստոստուր Ղազարսեան, Տէր Խորէն Աւագ քահանայ փէշիվանեան իրենց պաշտպանութիւնը սիրով կ'ընծայէին անոր: Իր ընկերներն էին Մեղքոն Կիւրճեան, Մինրան Ազաճանեան, Կարապետ Ազարեկեան, Լեւոն Սէմէրճեան, Գառնիկ և Գրիգոր Աճէմեան, Պետրոս Մնակեան, Միսաք, Յակոբ, Գրիգոր Էլիկիւզէլեան (այժմ Կիւլեանօֆ), Գառնիկ Ազարեան Տարսանէլցի, Բիւզանդ Թէրզեան. իսկ աղջկանց կողմը իւրենց կարգին համապատասխան կարգը կը բաղկանոր հետեւեալներէն, Չապէլ Յ. Խանճեան (այժմ Տիկին Զ. Ասատուր), Տիրուհի Գալֆանեան (այժմ դաստիարակուհի յիզմիր), Ակիւլինէ Լուսթեան (մեռած), Վասիլուհի Խանճեան (այժմ Տիկին Չօփուրեան), Սաթենիկ Հաճեան, Մոսի Չալուքճեան (Տիկին Պէլիքթաշեան, մեռած, որուն աղջիկն է Տիկին Մարթէն Յակոբեան), Գարաինէ Յակոբեան, (այժմ Տիկին Ասքանազ), Վերգին Խաչատուրեան (այժմ Տիկին Ն. Ճիվանեան), Արտեմիս Տուտեան (Տիկին Սէմէրճեան, մեռած), Վարդանուշ Լուսթեան (այժմ Տիկին Ամիրայեան), Չարուհի Խանճեան, Վիկթորիա Յակոբօֆ (այժմ Տիկին Տէօքմէճեան). իսկ յաջորդ կարգէն կը յիշեմ միայն Չապէլ Կիւլպէսէր, երանուհի Ալվատեան (այժմ Տիկին Բիւզանդ Քէչեան):

Պ. Մինրան տարի մը աշակերտելով Ս. Խաչ վարժարանը 1872—3, ընկերակից ունեցու Տաքթ. Թորգոմեան, Յարութիւն Մրմըրեան, Յարութիւն Մոստիչեան, ևայլն:

Handwritten notes in Armenian script at the bottom left of the page.

Պ. Մինրան գպրոցատէր և բարեպաշտ եղած է միշտ. չափազանց զուարթ, զուարճաբան, կատակատէր ըլլալով սերելի եղած էր իր ընկերներուն: Այդ յատկութիւններ պահած է մինչեւ ցայժմ, սակայն ներկային մէջ իր կրօնաւորի լրջութեամբ համեմուած են անոնք. իր նկարագիրն ալ նոյն եղած է իր բանաստեղծ եղբօր նկարագրին հետ. Պետրոսի կենսագիրն կը գրէ անոր բնաւորութեան համար տողեր, սրտնք ըստ ամենայնի կը պատշաճին Սրբազանին(*):

Իր մանկութեան յատկանշական մէկ պարագան եւս էր իր թաղին տղոց հետ յոյժ կանոնաւոր եկեղեցական հանգէսներ սարքել, հայկական ծէսն ի գործ դնել կրօնաւորի տարազով, քարոզել, ևն.: Ահա՛ իր տարագայ վիճակին մէկ նախընծայ նմոյշը հեռաւոր անցեալին մէջ:

Տժգոյն և նիհար մանուկ մըն էր կանխահաս լրջութեամբ օժտուած, որ տեսողին համակրանք կ'ազգէր և իրր այն՝ գպրոցի պաշտօնեաներուն աղապատանքը հրաւիրած էր իր վրայ, կը համարէին զանի Նոր-Թաղի պարծանքը և ըստ այնմ կը վարուէին անոր հետ: Անգամ մը հագարարձութիւնը խիտտ պատուէր տուած էր որ թէ՛ ձրի և թէ թոշակաւոր աշակերտները խիտտ քննութենէ մը անցընելէ վերջ գպրոց ընդունուին. երկուշարթի առաւօտ մը, գպրոցին խորհրդարանը՝ որ մանչերու կողմի դրան ճիշդ քովն էր, լեցուած էր բազմաթիւ աշակերտներով. թոշակաւորներէն դրամ, իսկ ձրիավարժներէն արածնագիր կը խնդրուէին: Նոյն պահուն ներս մտաւ Պ. Մինրան, որ բարձրագոյն կարգն էր, և Խաչիկ ազա Տուտեան առանց տղուն

«Գպրոցին մէջ իր կարգին զուարթութիւնն էր. ինքն էր կատակաբան, չարածճի աշակերտը, որուն կատակները Թունայից չեն. իր բոլոր բարեկամները կը հաւատեն իր անսպառ զուարթութիւնը, իր անըզման բարութիւնը, հեզութիւնը, համբոյր ու շնորհայի վարքը: Մէկը վշտացուցած չէ երբէք. ատելութիւնը, սիւք, նախանձը, բամբասանքը անծանօթ մնացած են իրեն, ինչպէս եւ ամբարտաւանութիւնը, յանձնապատասխանութիւնը: Համեստ, խոնարհ, սիրող ու ներող հոգի մը, ոսկի քնար՝ որուն կոյս Թելերուն վրայ միայն կրնային Թրմնալ այն մաշուք երգերը: Ա. Չոլ-Նի, ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ, էջ 30:

արժանապատուութիւնը վիրաւորելու հարցումներով, տուաւ անոր ձրխափարժի արտօնագիրը և ճամբեց:

Պ. Միհրան ուսանողութեան շրջանին մէջ մասնաւոր սէր ունեւ շաւ Հայերէնի. ֆէլէկեանի դասերը անբաւական էին անոր մտքին յագուրդ տալու. ուստի ինքնաշխատութեամբ և մանաւանդ Պաշտօնաւար Միսաքեանի առաջնորդութեամբ, կարգաց ինչ որ Բագրատունի և Հիւրմիւղ արտագրած էին և ինքն ալ բանաստեղծ ծնած ըլլալով սկսաւ արձակ և ստանաւոր գրութիւններ արտագրել. կը տեսնուէր նա յաճախ գիրք մը ձեռքը ձեմարանի շերի սրահներուն նրբանցքին մէջ կ'երթեւեկէր ընթեռնելով, ծածկուած ձիթագոյն վերարկուով, զար նուէր ընդունած էր բարեխէր անձէ մը իր մէկ յաջող դամբանականին համար, զոր արտասանած էր նոյն բարեխիրա անձին մէկ սիրելւոյն վրայ:

Տարւոյն մէջ երեք անգամներ առիթ կ'ունենայինք լսել իր ճառերը. նախ Վարդանանց տօնին, երբ Հայ Եկեղեցին Աւարայրի դիւցազները կը տօնախմբէ, ձեմարանի մէջ սարքուած հանդէսին փայլն էր Պ. Միհրան, որ Ալիշանի քնարը կը թօթուէր, հայրենասիրական հրեղէն խօսքեր կ'արտասանէր և մենք մեր ծափերով կ'ողջունէինք իր հանձարը և մեր սրտագին գրուածքը կը նուիրէինք իր բեմական յաղթանակին: Երկրորդ, Վարդավառի շարաթ երեկոյին երբ օրուան Պատրիարքներն Մկրտիչ Խրիմեան կամ Ներսէս Վարժապետեան Նոր-Թաղ կուգային եկեղեցւոյ տօնախմբութեան առթիւ, երբ գունդագունդ Հայեր, պանդուխտներ Մուրաճաճուր Ս. Կարապետին յիշատակով սրտապնդուած ուխտի կուգային մեր Ս. Կարապետ եկեղեցին:

Ուրախ, նոյն խոկ երջանիկ հոն մենք մեր ուսուցիչներուն հետ կարգ կարգ շարուած կը դիմաւորէինք Ս. Պատրիարքը՝ որ հանդիսաւոր մուտք մը կ'ընէր մեր թաղին մէջ, մեր դպրոցին մէջ, որուն սրահին ճակատը բազմած կը լսէր Պ. Միհրան Դուրեանի ճառը, ուր հանձարի ցոլքեր կը փայլէին, իր եղբոր Պետրոսի հոգիին թռիչները կը պարզէր ան և զամէնքը կ'զմայլեցնէր: Այս առթիւ Պ. Արթիւր Մաղաքեանի արտասանած տաղն կը յիշեմ.

Դա՛ Վարժապետեան անմահն է ՆԵՐՍԷՍ,
Ո՞հ, ի՞նչ գոհ բուա այս բառը ներսէս:

Երրորդ, մրցանակարաշխութեան հանդէսին էր որ Պ. Միհրան կարգացուած ճառերուն մէջ ամէնէն գեղեցիկը կ'արտասանէր. անոր համար Հայրիկ միանգամ իր մօտ կանչեց զանի և ըսաւ. «Արդեօք դուն Խորենացիի ձագն ես»:

Ուսանողութեան շրջանը աւարտելէն վերջ ուսուցիչ եղաւ 1876էն մինչ 78 նախ իրր օգնական ուսուցիչ ձեմարանի մէջ և նոյն թուականէն վերջ գլխաւոր մասնագէտ ուսուցիչ Հայերէնի. իր նախընծայ աշակերտներն եղան. Պաշիկ Արծրունի, Յակոբ Աստուածատուրեան, Օհան Խընտամեան, Գարեգին Համարածումեան և ուրիշներ. յաջորդ կարգը մերն էր, սրանցմէ կը յիշեմ Գրիգոր Իճատեան, Բարսեղ Էնքօթրճեան (այժմ Տէր Հմայեակ քահանայ), Արմենակ Աստուածատուրեան, Յարութիւն Գազազեան, Լեւոն Ռուբէնեան, Արմենակ Չրածեան ևւն. Երբ մինէ վերի կարգը ցրուեցաւ, Օհան Խնտամեան շարունակեց իր ուսանողական ընթացքը մեր կարգին մէջ. սա Պօլսոյ աղետալի դէպքերէն վերջ Եգիպտոս գացած է և ի Գահիրէ ուսուցչական պաշտօն կը վարէ ձեռնհասօրէն, ընդհանուրին սիրոյն արժանի ըլլալով: Մեր կարգը շատ օգտուած է Պ. Միհրանի դասերէն, սրովհետեւ դպրոցի ժամանակացոյցի ժամերէն դուրս ալ մի քանի ժամեր անոր առաջնորդութեամբ կ'ընթեռնուինք գրքեր, կ'ունենայինք օգտակար խօսակցութիւններ, սրանց հետ կը խառնուէին մեր ուսուցչին զուարթ ու պատրաստաբան սրախօսութիւններն:

1879ին երեկոյ մը երբ վերջալոյսը կ'ոսկեզօծէր մեր դասարանի պատուհանները. կը խօսէինք Եկեղեցականութեան վրայ, Եղնիկի, Եղիշէի վրայ. այն ատեն մեր ուսուցիչը լուրջ կերպարանք մը առնելով ըսաւ. «Նս ալ անոնց շաղին պիտի հետեւիմ, եկեղեցական կարգն ընդունելով»:— ուրիշ անգամ մ'ալ թէ «Ազգին ձառայելու լաւագոյն ճանապարհը, կրօնաւոր ըլլալն է». հասկըցանք թէ Պարոն Միհրան վարդապետ պիտի ըլլար. արդէն խոկ իր փափաքը գրաւորապէս յայտնած էր քարոզիչ Իզմիրլեան Սրբազանի և նոյն կիւրակէն Հոգեգարտեան տօնին օրը Մայիսին, Ս.

կարապետ եկեղեցւոյն մէջ վարդապետ կը ձեռնադրուի և կը կոչուի Տ. Եղիշէ: Իրեն հետ եկեղեցական կարգ կ'ընդունին Տ. Մատթէոս վարդապետ Արծրունի, որ կարծատեւ կեանք մը կը բուրբէ և կը վախճանի, խորունկ ցաւ մը ազդելով մեզ, որ կը սիրէինք զանի իբր մեր դպրոցակիցը և մեր մտերիմը, և Տ. Յովհ. Վ. Արշարունի (այժմ եպիսկոպոս, Առաջնորդ Պրուսայի):

Տ. Եղիշէ վարդապետ իր քառասնորեայ ապաշխարանքը լրացնելէ ետքը իր առաջին պատարագը կը մատուցանէ Ս. Կարապետ եկեղեցին և կը քարոզէ այս բնաբանով, «Տե՛ր, երբ զօրքունս իմ բանաս, բերան իմ երգեսցի զօրհնութիւնս քո»։ Իր անդրանիկ քարոզովն խկ կը յայտնէ իր ապագայ բեմական ճարտարխօսութիւնը, որով կը պարզէ իր կրօնաւորի ծրագիրը այս բառերով. «Այսուհետև մեր կեանքը պարզ է. բեմի վրայ լեզու, գրասեղանի առջև թուղթ և գրիչ, առանձնութեան մէջ ընթերցմունք և խօսմունք»:

1879ին վերջերը Իւսկ. երեք թաղային վարժարանները կը միանան և Տ. Եղիշէ նորընծայ վարդապետն միացման պատճառաւ Ս. Խաչ վարժարանի բարձրագոյն կարգերու ուսուցիչ կը կարգուի և մեր կարգն իբրև բարձրագոյնը Ս. Խաչ կը փոխադրուի, որ նոր ընկերներ կ'ունենանք, ինչպէս Պ. Կարապետ Գարակիւլեան, ազնիւ երիտասարդն, որ այժմ յԱմերիկա է: Ս. Խաչ կեդրոն ուսումնարանն էր և Իճատիէի և Նոր-թաղի վարժարանները պարզ նախակրթարաններու վերածուած էին. ընդհանուր անօրէնն էր Համբարձումի փէկճեան և Հոգարարձութիւնը երեք թաղերու թաղականներէն ընտրուած էր: Այս միացում տեւական չըլլար թաղային կառավարութեամբ: Այնուհետև Տ. Եղիշէ վարդապետ այցելու ուսուցիչ կ'ըլլայ Ճեմարանի, Ս. Խաչ վարժարանի, Իճատիէի Ներսէսեան վարժարանի. պահ մը ևս Գում Գարուի Մայր վարժարանէն ալ պաշտօնի կը կոչուի. բայց կը հրաժարի անձնական տկարութեան պատճառաւ չկրնալով մինչև հոն երթեկեկել:

1880ին Պարտիզակի եկեղեցիին համար քարոզիչ մը կը

փնտռուի, միանգամայն տեսուչ մը տեղւոյն դպրոցին: Ներսէս Պատրիարք նախ կ'որոշէ այդ պաշտօններուն համար Տ. Յովհ. Վ. Արշարունին, որ երբ կը վարանի ընդունելու, Պարտիզակի Տէր Մկրտիչ քահանայն զանի դժուարահաճ համարելով՝ յանձնարարութեամբ Ներսէս Պատրիարքի Եղիշէ Վ. կ'ստանձնէ առաջարկուած պաշտօններն, ուստի կ'ը մեկնի հոն 1880ին Սեպտ.ին: Պարտիզակցիք անոր ֆիզիքական վիճակը նկատողութեան առնելով կը մեղադրեն Տէր Մկրտիչը, կասկածելով թէ այսպէս տկարակազմ վախ վարդապետ մը ինչպէս պիտի գործադնէ զիրենք. բայց յետոյ կը հասկընան թէ ո'րչափ բարեբախտ են եղեր որ Տ. Եղիշէ վարդապետը կ'ունենան իրենց քարոզիչ և տեսուչ: Տառնամեայ արդիւնաւոր շրջան մը կը բուրբէ հոն 1880 Սեպտ.էն մինչև 1890 Յունիս ամիսն: Մինչև իր պաշտօնավարութեան շրջանը՝ Պարտիզակի մէջ կանոնաւոր վարժարան մը գոյութիւն չունէր: Անոր օրով կը շինուի այժմու դպրոցը, կ'ունենայ յաջողակ աշակերտներ, ինչպէս Եգիպտոսի արդի առաջնորդ Տ. Մկրտիչ Մ. Վ. Աղաւունի, խմբագիր-ուսուցիչ Երուսանդ Տէր-Անդրէասեան, Գրիգոր Մխալեան, Աստուածատուր Հարէլեան, ևն. ևն.:

Պարտիզակի պաշտօնավարութեան ատեն Իզմիրեանց Գրական Յանձնաժողովէն անոր քննութեան կ'ենթարկուէին մրցանակի դրկուած գրքեր, զորս կը քննէր Տ. Եղիշէ Վ. Իր մատենագրական բացառիկ կարողութիւններով, զարգացած շնորհիւ անընդհատ աշխատութեան: Իր քննադատականներէն մին խորհն Սեփանէի խորեմացւոյն աշխարհաբար բարգմանութեան վրայ հրատարակուած է 1888ի Արեւելիներուն մէջ: Նոյնպէս 1888 Սեպտ 29ին երբ Աչըքեան Սրբազան, Արմաշու վանահայրը, Պոլսոյ Պատրիարք կ'ընտրուի, ու այս պատճառաւ հրաւիրակներ Արմաշ կ'երթան, հոն շատերու շնորհաւորականներէն գեղեցիկ կը ճառէ Տ. Եղիշէ Վ. նոյն ճառը հրատարակուած է Արեւելի մէջ (1888 Հոկտ. 18):

1889ին Խորէն Պատրիարք իրեն վստահեցաւ փափուկ պաշտօն մը, և այս առթիւ ճամբորդեց Ռուսմանիա, Անգղիա, Ֆրանսա և Եւրոպայի այն երկիրները, ուր Հայեր կը գրտ-

նուէին: Այս ուղեւորութիւնն իր մտաւորական յօժարութիւններուն ծառայեցուց, տեսակցելով ի Ֆրանսա հանձարեղ մատենագիրներու հետ, որոնց գործերուն այնքան ընտելացած էր:

Նոյն տարին Յունիս 5ին Պատրիարքական կոնգակով Արմաշու գայրեվանքին խնամակալութիւնը կը հաստատուի և Տ. Մաղաքիա Եպիսկ. Օրմանեան վերատեսուչ կը նշանակուի: Դպրեվանքը կը բացուի Սեպտ. 18ին: Յաջորդ տարին Տ. Եղիշէ վ. Պարտիզակի պաշտօնը թողած էր, բաւ համարելով տասնամեայ շրջանը: Նոյն ատեն Պ. Կարապետ Եղեանց կ'առաջարկէ իրեն Սանասարեան վարժարանի վերատեսուչութիւնն ստանձնել: Դուրեան վարդապետ կը հաւանի. սակայն յետոյ Աշքեան Պատրիարք և Աղգ. բարերար Արիկ էֆ. Ունձեան կը համոզեն զանի Դպրեվանքի մէջ պաշտօն աւանդել. ուստի Տ. Եղիշէ վ. Հոկտ. 12ին պաշտօն կ'ստանձնէ յԱրմաշ նախ իբր ուսուցիչ, յետոյ փոխ տեսուչ. իսկ 91 էն մինչև 96 Դեկտ. Տեսուչ նորաչէն վարժարանին, որ կիւտիւկեանի առատաձեռնութեամբ շինուեցաւ իբր 1500 ոսկույ ծախքով:

Այս չարաշուք թուականին էր որ Հայոց ջարդերու սարսափը կը տարածուէր նաև Արմաշու կողմերը, այնպէս տարածայնուած էր որ Արմաշու բոլորտիքը եզոզ հայ գիւղերն ալ պիտի կրէին անաղարոյն հարուածը: Տ. Եղիշէ վ. կը սրտապնդէ վանքի մէջ զամէնքն ալ, բայց յուսահատութիւնը տիրած էր արդէն. վայրկենէ վայրկեան կ'սպասէին յարձակումի: «Ո՛հ, պէտք չէ որ հոս հանգիստ կենանք, մինչ անգին մեր եղբայրները կը ջարդուին: Օ՛ն, մենք ալ դուրս ելինք և գէթ մահով միանանք մեր եղբայրներուն հետ» կը գոչէ Եղիշէ վ.: Բարեբաղդաբար Դպրեվանքցիներուն կասկածը տեղի չունենար և միայն ընդհանուր աղէտքին գոյժերովը կը մտնէին:

1896 Նոյ. 6ին երբ Օրմանեան Սրբազան Պաշտոյ Պատրիարք կ'ընտրուի, Դուրեանի վրայ կը մնայ ամէն աշխատութիւն և յաջորդ տարին Ապրիլի վերջը վերատեսուչ կ'ընտրուի, այս թուականէն վեց ամիս յետոյ վանքին փոխ-վա-

նահայրութեան պաշտօնն ալ կ'ստանձնէ. իսկ 1896ի վերջերը կազմուած Կեդր. Վարչութեան Կրօնական Ժողովոյ Ա. Ատենադպիր կ'ընտրուի:

Խրիմեան Հայրիկ, որ կանուխէն կը ճաննար Տ. Եղիշէ վարդապետը, գնահատելով անոր բարւոք ծառայութիւնները 1897ին լանջախաչ մը կը շնորհէ և 1898 Հոկտ. 18ին Եպիսկոպոս կ'օծուի: Ի դարձին Մատիսի մէջ հրատարակած է Մեսրոպի գերեզմանին այցելութեան առթիւ կրած տպաւորութիւնը, որու մասին այսպէս կ'ըսէ մտերմական շրջանակի մը մէջ (տես Բիւզանդիոն, Ը. տարի, Թ. 2402-1904 Օգոստ. 6). «Կեանքիս մէջ մէկ անգամ միայն տպաւորութիւն կը «բաժնէ» եմ, մէկ անգամ միայն, և զայն ալ զրի առած, Մեսրոպի գերեզմանին առաջքը, ուր չկրցայ չարատեսուել: «Զգացի թէ ի՞նչ է տպաւորուելը և էջմիածնէ վերադարձին «գրի առի տպաւորութիւններս, ատկէ դուրս ոչ մէկ պատ-«կեր, ոչ մէկ երեւոյթ յուզած է զիս»: Նոյն թուականին վերջերն էր որ Եգիպտոսի առաջնորդ կ'ընտրուի, սակայն չընդունիր, իր պատրաստած 10 սարկաւազներու շրջանը կիստա չթողելու համար: Ասոնք յետոյ 1901 Մայիս 20ին վարդապետ կը ձեռնադրէ, որք են. Ղեւոնդ վ. Դուրեան, Մեսրոպ վ. Նարայեան, Արտաւազգ վ. Գալէնտէրեան, Մերսեմ վ. Աշխարհունի, Գրիգորիս վ. Պալագեան, Սահակ վ. Օտարաշեան, Երուանդ վ. Փէրտահճեան, Գարեգին վ. Խաչատուրեան, Կորիւն վ. Ետայեան (վախճանած), Եղիշէ վ. Խաչէրեան (վախճանած) (*):

Վերջապէս Եղիշէ Սրբազան առաջնորդական առպարէզի մէջ ևս օգտակար ըլլալու համար՝ Զմիւռնիոյ առաջնորդութիւնը կ'ընդունի 1904 Յուլիս 21ին: Այս ընտրութենէն վերջ Պանտրմա կ'երթայ, անկէ Քիրմաստ քահանայական ձեռնադրութեան համար, յետոյ Օգոստ. 20ին Պիլէճիկ (*)

(*) Ասոնցմէ զատ Դպրեվանքը Ազգին նուիրած է 13 վարդապետ որոնց ուսումնական զարգացման մեծ օժանդակութիւն ունեցած է Դուրեան Սրբազան:

(*) Պիլէճիկի արդի առաջնորդն է Տ. Թաթուլ Մ. վ. Դուրեան, որ յոյժ արդիւնաւոր կերպով կը վարէ տեղոյն Ազգ. գործերը հոգ տանելով ի մասնաւորի կրթութեան գործին:

կերթայ քննչական պաշտօնով կարգադրելու համար տեղւոյն Առաջնորդին և ժողովրդեան մէջ ծագած անհամաձայնութիւնը: Այնուհետև հետզհետէ կ'այցելէ Ատարազար, Պարտիզակ, Իզմիտ, Արմաշ, ամենուրեք սիրալիր ընդունելութիւն գտնելով: Դպրեվանքէն մեկնելուն 4 սարկաւազ պատուատամ էր, զորս իր առաջնորդութեան յաջորդ տարին Արմաշ գալով զանոնք վարդապետ ձեռնադրեց. ասոնք են Տ. Պարգև, Տ. Պսակ, Տ. Շահէ, Տ. Շաւարշ:

Դպրեվանքի գործն ալ կարգադրելէ վերջ իրեն յաջորդ ընտրել տալով իր ձեռնասուն աշակերտն, Տ. Թորգոմ Ծ. Վ. Գուշակեան, այժմ Առաջնորդ Սերաստիոյ, մեկնեցաւ ի Զմիւռնիա իր առաջնորդական վիճակը Դիկտ. Կին:

Զմիւռնիա այն թեմն է որ ընծայած է կաթուղիկոստական և Պատրիարքական աթոռներուն գահակալներ, ինչպէս Աղաւնի Ստեփան Եպիսկոպոս, Պօղոս Պատրիարք Թաքթաքեան, Մելքիսեդեկ Եպիսկ. Մուրատեանց, Մակար կաթուղիկոսի հետ առաւելագոյն քուէ շահած: Ասոնց առաջնորդական աթոռին վրայ բարձրանալով Դուրեան Սրբազան (*) իր կարճատեւ պաշտօնավարութեան մէջ իրակա-

(*) Մինչև Դուրեան Սրբազանի ընտրութիւնը Պատրիարքական ֆոխանորդի պաշտօնը վարեց իբր տարի մը Տէր Դանիէլ Ծ. Վ. Յակոբեան, այժմ առաջնորդ Ա. Պոլսոյ, որ իր անշահախնդիր և աննախանձ ոգով, հեզահամբոյր բնաւորութեամբ սիրելի եղաւ հոն և այս առաջնորդական ընտրութեան համար իր ջանքերը չհնայեց, շնորհակալութեանց արժանանալով տեղւոյն Գաւառական ժողովէն: Այժմ Ա. Պոլսոյ մեծ հրղեհին աղէտքը դարմանելու կ'աշխատի հոն, հակառակ քանիցս յերուսաղէմ հրաւիրուելուն, ուր թերեւս հանգիստ վիճակ մը ունենար: Բայց նախընտրած է մնալ յԱղրիանուպոլիս և հրղեհին աւերներուն վրայ կանգնել կրկին դպրոց, եկեղեցի, ևւն: Յարգանք իր անբասիր գործունէութեան:

Ահաւասիկ ինչ կը գրէ անոր՝ Իզմիրի պաշտօնի մասին Ա. Մամուլ (1904, դեկտ. 15):

«Երբ տարի մ'առաջ իբրև Պատր. ֆոխանորդ Իզմիր կը հասնէր Գեր. Տէր Դանիէլ Ծ. Վ. Յակոբեան, շատեր թերահաւատութեան ժպիտ մ'ունեցան, ոմանք դեռ անձին չձանձաղեցան հակակրօնական ոգիով մը վարակուեցան, այլք զարմացում յայտնեցին թէ տեղական հանգա-

նացուցած է թեմականներու յոյսերը: Սահմանադրական օրէնքի համաձայն բոլոր ժողովներու կամ խորհուրդներու պատկանող գործերը նոյն ժողովներու թողլով վերին հակօրութիւնը կատարած է:

Հանգանակութեան և այլ միջոցներով նախապէս գոյութիւն ունեցող պարտքին գրեթէ մէկ երրորդը, այն է ստիպողական մասը ջնջած է:

Դպրոցներու բարեկարգութեան մասնաւանդ հոգ տարած է, Մեսրոպեան վարժարանի մէջ լրացուցիչ կարգ հաստատելով, անոնց հայերէնի և կրօնի դասերը ինք ստանձնած է: Գիշերօթիկ վարժարան հաստատած է, որուն երրորդ տարեշրջանը պիտի սկսի յառաջիկայ Սեպտ. ին:

Թէև աշխատած է գիշերօթիկի առանձին շէնք մը ունենալ, սակայն ինչ ինչ նկատումներով Ազգ. բարերար Նազարէթ էֆ. Պազըրճեանի տրամադրած գումարը 2.3000 սակի Փրանկաց թաղի Ֆէրիսանէի նարոզութեան յատկացուցած է, որպէս զի տարեկան հասոյթը կրկնապատկուի:

Իր պերճախօս լեզուով գրեթէ ամէն կիւրակէ քարոզած է Մ. Ստեփանոս Եկեղեցին, և իր թեմին մէջ սրուշալ ժամանակներ հովուական այցելութիւններով մխիթարած է իր ժողովուրդը:

Իբրև կարևոր մաս մը սոյն հակիրճ կենսագրականին կը գնենք այս տեղ ծանօթ գրագէտ Օննիկ էֆ. Զիֆթէ-Սարաֆի հետևեալ տողերն՝ որոնց մէջ ճշգրտապէս կը ներկայացուի Դուրեան Սրբազան:

«Տեսած եմ զինքը:

«Պարբե հասակ, յաղթ կազմուած, պսակաւազու երելոյթ, առաջին ակնարկով: Ասոնք սակայն բաներ են. նոյն իսկ առաւելութիւններ՝ եթէ կ'ուզեմ, զորս շատեր ունին, նոյն իսկ ոչ-եկեղեցականներ, բայց ինչ որ գրաւիչ է, եզական ու զմայլելի, իր գլուխն է, իր դեմքը, իր նայուածքը, իր ժպիտը: Օհ, «անհունապէս այդ փոքրերը» երբ բախտ ու-

ժանքներուն անձանօթ վարդապետ մը ինչպէս պիտի կրնար կարգի ու կանանի բերել տեղւոյն առաջնորդարանի խառնակ ինչ ինչ գործերը: Բայց համբերութեամբ, անվհատ ոգով, աշխատասէր ու պարզ սրտով մը, Պատր. ֆոխանորդ Հայրը կրցաւ անկարելին իսկ ի գործ դնել և նաեւ իր յաջողութեան իբրև փայլուն երաշխիք օժտեց Իզմիրն Դուրեան Սրբազանի նման անբասիր եկեղեցականով մը:

նենաք, մտրուութեան մեջ, մօտեն դիտելու ու վայելելու գանոնք: Այսօրուան օրս, երբ երիտասարդները, չես գիտեր ինչո՞ւ, կանուխեն սկսած են նաղաս դառնալ, Դուրեան Սրբազան, իր յիսունը friser ընելու ասեններուն իսկ մօտիկ, առիւծի մը պէս առաս ու խիս մազերու սաղաւարտ մը կը կրէ դեռ իր գլուխին վրայ, որ բաւ ու բանձր անտառի մը նմանութիւնը ունի, որուն վրայ սակայն սկսած ըլլայ ձիւնել: Անտառներ կան որոնք իրենց անսահման ծլուսին ու ծաւալումին մեջ, մինչեւ ջուրերու եզրը, բնակութիւններու ոտքը, քաղաքներու դուռը ափ կ'առնեն, կուգան, կը հասնին, կը պաշարեն զանոնք նախանձոտ գուրգուրանքով մը, կարծես բոլորովին իրենց ստուերին մէջը ծաւելու համար: Ու նիւզ այդ սպաւորութիւնը կ'ունենայ մարդ, երբ առաջին անգամ կը տեսնայ մազերու յորդ ու բուրդի այդ բուսականութիւնը, որ այնքան յեղուն եւ իմասուն նակաս մը կը քշապասէ, կը պզգիկցընէ, իր շուրթին տակ կը շփուի: Երբ մարդ, հեռուէն միայն նանչցած է Դուրեան Սրբազանի մեծ արժանիքը, լայնախոն միտքը, խոր հմտութիւնը ու բազմադիմի կարողութիւնները, ձեռնովը դրածի պէս կը սպասէ հիւսիտեան կամարակերպ նակասի մը դէմ յանդիման զննալու ինքզինքը եւ կ'ափօժի կը մնայ տեսնալով այդ նեղ երկու նուրբ գիծերով խորոմուած միջին նակասը, երբ անդին այնչափ դասարկ ու անտան մարդիկ, իրենց անապասական նակասներով կը պարծին: Եւ սակայն, նիւզ այդ միջին նակասը, որուն վրայի հորիզոնական գոյգ խորոմները նեպրնրացի մը գիծերն են կարծես ուրիշ մտածումը կը սուրայ կը սաւառնի ու նիւզ այդ միջին ու նեղ նակասը նրճուած օդի, խտացած essanceի սպաւորութիւնը կ'ընէ վրաս եւ չեմ կօտանար դիտելով զայն ու խորհելով հակասութեանը բոլոր այն բաներուն՝ որոնք պզգիկ ծաւալ ունին ու մեծ կարողութիւն: Իր բուխ դէմքին վրայ ամէն բան կը միտի մտայլ, խորհողաւոր, մեծաուր ըլլալու եւ սեւ աչքերուն, նեղ նակասին, ալիսառն մօրուքին իրայ, կուտակուած բխապարոզ ու գործ ամպերու որոտումը, մերկիւր, փայլասակիւր պիտի կարծէր տեսնալ: Բայց, փոխանակ ասոր, հանելի անակնկալը

926

կ'ունենայ մարդ յուսախաբ ըլլալու՝ եւ ստուերներու այդ դեզերուն վրայ յանկարծ կը նշմարես, նուրբ, անբացատրելի, անտօշափելի երկնային ժպիտ մը՝ որ դէմքի գիծերուն յօրինուածքին իսկ բնական արդիւնքն է, առանց մասնաւոր դիտումի կամ գիտակից ջանքի մը ծնունդ ըլլալու եւ որ տեսական ծիածանի մը պէս պսպղալով կը շեշտ ու աւելի ազդեցիկ, գրաւիչ կ'ընծայէ նայուածքին խորութիւնը, դէմքին խորհրդաւորութիւնը, ամբողջութեան պատկանանքը:

«Նոյն բանը իր սեւ, լայնաբիբ աչքերուն մէջ, այնպէս ինչպէս Դուրեանները միայն ունին, խիստ, խորիստ, մթամած, խորաքափանց աչքեր՝ որոնց մէջ պզգիկ ու մտափայլ շողիւն մը նոյն դերը կը կատարէ, ինչ որ ունի յաւերժական ժպիտը, կրօնաւորի իր յուրջ ու սգաւոր դէմքին վրայ, հիանալիօրէն բովիչ ու զեղեցիկ աչքեր՝ որոնք Նարպէյի կամ Նիլիէ Ալվազեանին նազեցի ու կանացի pailletés d'or աղւորութիւնը չունին անուրտ, բայց աւելի առնական, աւելի սաւառնող, մազնիսական ու պաշտելի հմայք մը ունին:

«Անբասիր, սակաւապէտ, սակաւախօս, հեռատես, նրբամիտ, գործունեայ, խստակրօն, խոնարհ, հեզահամբոյր, ու սկզբունքի տէր միանգամայն. լեզուագէտ, գրագէտ, պերնախօս քարոզիչ, բանասէր ու բանաստեղծ միեւնոյն ասէն:

«Նկեղեցականութեան, հանրային գործերու եւ մամուլի մէջ մանաւանդ մտած մէկը չեմ զստ ու, իրաւացի կամ անիրաւ կեցով դասափետուած կամ հակառակորդներ յարուցած չըլլայ. իր դպած շահերուն համեմատութիւնով, այն աստիճան որ ա՛լ բնական օրէնքի կարգ անցած է ինծի համար, ամենէն շնորհով ու պարկեօտ մարդուն համար իսկ լսել խելիք միտք չանցած շարախօսութիւններ ու զգուելի գրպարտութիւններ: Դուրեան Սրբազան անօրինակ օրինակ մըն է այս տեսակետով քանի որ իրաւու ամենահակառակ տարրեր կը միաբանին ու կը ձայնակցին իր անձին ու գործունեութեան ներքոյը հիւսելու համար եւ ամենէն անհատ քշանակներու մէջ ընդհանուր ու անսահման համակրութիւն կը վայելէ:

(Մասիս, Ե. Շրջան, 54րդ տարի, 4 Մայիս 1904 թիւը.)

Դուրեան Սրբազան իբր քերթող և գրագէտ առաջին
անդն ունի մեր մտաւորական աշխարհին մէջ. իր ընթեր-
ցումներուն շնորհիւ և ոչ թէ համալսարաններ յաճախելով
ամբարած է մտքի մեծ պաշար մը, որուն համար շատ կա-
նուխէն հաւաքած է արժէքաւոր գրքեր իբր 3-4000 օրի-
նակ: Ուսած է Լատիներէն, Յունարէն, Ֆրանսերէն, Գեր-
մաներէն, Անգղիերէն, Թուրքերէն, Պարսկերէն, Ասորերէն
լեզուներն գրական տեսակէտով և արտադրած է ձեռագիր
երկասիրութիւններ, երկարժամանակեայ դասախօսու-
թեանց արդիւնք. ինչպէս. 1. Քննական պատմութիւն Հա-
յոց- 2. Ընդարձակ պատմութիւն մատենագրութեան. 3.
Պատմութիւն կրօնից. 4. Գիցարանութիւն Հայոց, 5. Ստու-
գարանական ուսումնասիրութիւններ և զանազան ընդար-
ձակ գրախօսականներ, 6. Քերթուածներ ինքնագիր և
թարգմանածոյ, եւն. եւն. (*):

Իր Պատրիարքական Տեղապահի ընտրութիւնը, Յուլիսի
16ին, Չորեքշաբթի օրն, արդիւնք է իր անսահման ժողովըր-
դականութեան: Պէտք է տեսնել այժմ դն. Սրբազնութիւն
Պատրիարքական Դանլիճէն ներս թէ ի՛նչպէս իր մաքուր և
անբասիր եկեղեցականի փառքերով պսակուած և աննման
ժրութեամբ օժտուած կը գործէ անդուլ. այս տագնապի
օրերուն, այս բազմապահանջ ժամանակին մէջ չգիտէ վայր-
կեան մը իսկ տագնապիլ: Արգոսի աչքերով կը հսկէ ամէն
բանի և Բրիտանիայի հարիւր ձեռքերով կը վարէ ազգային
գործերը, չխորհելով վայրկեան մը իսկ իր անձին վրայ, զի
նչ տպաքէն «Հովիւ քաջ դնէ զանձն ի վերայ ոչխարաց
լուրոց»: Պատիւ և խորին մեծարանք իր բարձր անունին:



(*) Ունի տպեայ դասագրքեր ալ, ինչպէս ընթացի ի Գրոց Բարբառ, Ա. եւ Բ. Տարի, Պատմ. Հայ Մատենագրութեան, Ընթիւ Ասացուած, Բառագիտութիւն:

935